

Rozdział IX

Turystyka literacka i filmowa

Andrzej Stasiak

Słowa kluczowe: turystyka literacka, turystyka filmowa, turystyka biograficzna, turystyka fikcji literacko-filmowej.

Streszczenie

Turystyka literacka i filmowa jest na początku XXI w. jedną z najdynamiczniej rozwijających się form turystyki kulturowej. Jej celem są zarówno miejsca i obiekty związane z życiem i działalnością twórców, jak i uwiecznione w dziełach plenery. Szczególne zainteresowanie turystów wzbudzają interaktywne teatralne formy zwiedzania, udział w różnorodnych wydarzeniach kulturalnych, wędrówki szlakami tematycznymi etc. W artykule zaprezentowano fenomen turystyki literacko-filmowej na świecie i w Europie, a zwłaszcza Wielkiej Brytanii. Kraj ten jest zdecydowanym liderem na europejskim rynku podróży tego typu, o czym decydują zarówno wieloletnie tradycje (np. odbywający się od ponad 50 lat Bloomsday), jak i najnowsze podróże śladami bohaterów bestsellerów D. Browna i J.K. Rowling. W dalszej części opracowania zaprezentowano potencjał turystyki literackiej i filmowej w Polsce, m.in. muzea literackie, szlaki tematyczne, wydarzenia filmowe, miasta posiadające swój literacko-filmowy mit. W podsumowaniu wskazano na możliwości wykorzystania tych zasobów do rozwoju tej formy podróżowania w naszym kraju.

1. Definicje i charakterystyka turystyki literackiej i filmowej

Turystyka literacka (*literary tourism*) to „turystyka, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w różnorodny sposób z literaturą i na którą może składać się zwiedzanie: byłych i obecnych domów pisarzy i poetów (żyjących i nieżyjących), prawdziwych i wymyślonych miejsc opisywanych w literaturze oraz miejsc nawiązujących do postaci i wydarzeń literackich [Butler 2000, cytata za Buczkowska 2008].

Pierwszą definicję turystyki literackiej w polskiej literaturze naukowej zaproponował P. Zmysłony [2000]. Według niego obejmuje ona „wszystkie czynności towarzyszące krótkotrwałemu przemieszczaniu się osób do miejsc docelowych związanych z dziełami literackimi i ich twórcami, poza miejscem stałego zamieszkania i pracy, oraz pobytowi w tych miejscach”.

Rozwinięcie i uzupełnienie tej definicji znajduje się w pracy K. Buczkowskiej [2008], dla której „literacka turystyka kulturowa to forma turystyki kulturowej, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w różnorodny

sposób z literaturą (literaturą piękną i literaturą faktu), umożliwiającą szeroki kontakt z kulturą i realizowaną poprzez:

- zwiedzanie i poznawanie rzeczywistych miejsc związanych z dziełami literackimi i ich bohaterami, podążanie śladami tych bohaterów (tak fikcyjnych, jak i prawdziwych),
- poszukiwanie nieistniejących miejsc, opisywanych na kartach książek, i konfrontowanie mitów literackich z rzeczywistością,
- zwiedzanie domów pisarzy i poetów, muzeów biograficznych, miejsc ich twórczości oraz czasowych pobytów,
- docieranie do miejsc nawiązujących do osób pisarzy, poetów, postaci i wydarzeń literackich, takich jak: muzea literackie, pomniki, tablice pamiątkowe, nagrobki, epitafia, popiersia, centra literackie,
- wyjazdy w celu udziału w różnorodnych imprezach literackich, takich jak: Dni Książki, Biennale Książki, wręczenia nagród literackich, targi książki, wystawy literackie, rajdy literackie, spotkania z pisarzami, poetami oraz pisarzami-podróżnikami,
- zwiedzanie muzeów i pracowni związanych z procesem wytwarzania książek (muzea papiernictwa, muzea drukarstwa, introligatornie, drukarnie)”.

Trochę inne stanowisko zajmuje A. Mikos von Rohrscheidt [2008], który odróżnia klasyczną kulturową podróż literacką (stwarzającą „okazję do refleksji” nad utworami) od ukierunkowanej na literaturę edukacyjnej wycieczki tematycznej (tu pierwszoplanowe są cele dydaktyczne). W praktyce jednak oddzielenie jednej formy od drugiej może być trudne.

Podsumowując ten krótki przegląd definicji można stwierdzić, że:

Turystyka literacka jest ważną częścią turystyki kulturowej, obejmującą wszelkie podróże turystyczne śladami wielkich twórców literatury i ich dzieł, które stwarzają okazję do głębszej refleksji i osobistego przeżywania utworów.

Na tak rozumianą turystykę literacką składają się dwie podstawowe formy podróżowania:

- **turystyka biograficzna**, której celem są m.in. muzea biograficzne twórców literatury, miejsca związane z ich pobytem i pracą, poświęcone pisarzom pomniki i tablice pamiątkowe, cmentarze i groby twórców, festiwale, konkursy i nagrody im. autora, szlaki biograficzne,
- **turystyka fikcji literackiej**, obejmująca m.in. zwiedzanie rzeczywistych i fikcyjnych miejsc akcji utworów, czytanie dzieł w plenerze, inscenizacje, spektakle teatralne, warsztaty, letnie akademie, rodzinne parki rozrywki, wędrówki szlakami bohaterów literackich.

Oczywiście, podział ten jest trochę sztuczny, gdyż w rzeczywistości formy te są nierozłączne, wzajemnie się przeplatają i uzupełniają. Nie można oddzielić życia pisarza od charakteru twórczości i losów bohaterów jego utworów. Z reguły fikcja literacka jest w jakiś, choćby i zakamuflowany, sposób inspirowana biografią autora.

Swoistym uzupełnieniem dwóch wymienionych form podróżowania z inspiracji literackich jest jeszcze odwiedzanie różnego rodzaju miejsc, obiektów i ekspozycji

obrazujących historię i rozwój piśmiennictwa (w tym zwłaszcza sztuki drukarskiej), a także historyczne i współczesne technologie produkcji i wykorzystania papieru. W tym przypadku możemy więc mówić o pewnej odmianie **turystyki przemysłowej** (zabytków techniki).

Analogicznie do turystyki literackiej można zdefiniować niezwykle dynamicznie rozwijającą się w ostatnich latach **turystykę filmową** (*film tourism, movie tourism*). Są to wszelkie podróże turystyczne śladami gwiazd filmu (aktorów, reżyserów) i ich dzieł, stwarzające okazję do głębszej refleksji i osobistego przeżywania utworów. W ramach turystyki filmowej również możemy mówić o:

- **turystyce biograficznej**, czyli podróżach, których głównym celem jest zwiedzanie: muzeów biograficznych słynnych gwiazd dużego i małego ekranu, miejsc ich urodzin, życia, pracy i śmierci, oglądanie poświęconych im pomników, tablic pamiątkowych, odwiedzanie grobów słynnych aktorów, reżyserów, operatorów filmowych, udział w festiwalach filmowych, spotkaniach z idolami itp.,
- **turystyce fikcji filmowej**, czyli wędrowaniu w poszukiwaniu (nie zawsze nawet prawdziwych) plenerów filmowych i telewizyjnych, czynny i bierny udział w plenerowych inscenizacjach, spektaklach teatralnych czy warsztatach filmowych, przeżywanie filmów w naturalnej scenerii (kina „pod chmurką”), rodzinny wypoczynek w filmowych parkach rozrywki, podróżowanie szlakami bohaterów filmowych itp.

Odwiedzanie miejsc znanych z ekranu nosi też angielską nazwę *set-jetting*. Autorstwo tego terminu przypisuje się Gretchen Kelly – amerykańskiej dziennikarce New York Post (<http://en.wikipedia.org/wiki/Setjetting>). Celem *set-jetting* jest dotarcie do miejsca akcji ulubionych czy aktualnie modnych filmów (zarówno telewizyjnych, jak i kinowych), poszukiwanie ich atmosfery, klimatu, zwiedzanie uwiecznionych na filmie obiektów (np. typowego brytyjskiego domu, znanego z ekranizacji powieści J. Austen), niekiedy także próba przeżycia przygód, które były udziałem głównych bohaterów dzieła (np. przejeżdżka ścigaczami jak James Bond). Na świecie *set-jetting* przestał już być niszową formą turystyki, a stał się ważną i dochodową częścią branży turystycznej (<http://gosetjetting.com>).

Do niedawna uważano, że ruch turystyczny do miejsc związanych z tematyką literacką nie stanowi odrębnego rodzaju turystyki [np. Zmysłony 2001]. Rzadko bowiem był to główny cel wyjazdu, najczęściej po prostu jeden z wielu motywów realizowanych podczas podróży. Dlatego zainteresowanie tematyką literacką miało być jedynie elementem szeroko rozumianej turystyki kulturowej czy krajoznawczej. Współcześnie trudno jednak zgodzić się z takim poglądem. Wydarzenia ostatniej dekady pokazują, że wokół popularnego dzieła literackiego można zbudować atrakcyjną ofertę turystyczną skutecznie przyciągającą tłumy turystów. Pokazały to dobitnie bestsellery autorstwa D. Browna (*Kod Leonarda da Vinci*) i J.K. Rowling (seria książek o Harrym Potterze). Ich oddziaływanie zostało jeszcze dodatkowo wzmocnione dzięki filmowym adaptacjom.

Warto więc w tym miejscu podkreślić, że wyraźne rozdzielanie turystyki literackiej od filmowej nie zawsze jest uzasadnione i celowe. Wiele znanych filmów to przecież ekranizacje wcześniej opublikowanych powieści. Często bywa jednak tak, że książka pozostaje praktycznie nieznaną, a powszechnie rozpoznawalne jest nakręcone na jej podstawie dzieło filmowe. Sytuacje odwrotne zdarzają się raczej sporadycznie.

Współcześnie właściwe wszystkie dzieła literackie, które zyskały ponadprzeciętną popularność, niemal natychmiast przenoszone są na ekran. W ten sposób stają się powszechnie znane, choć większość odbiorców nie sięgnęła nawet po książkę, poprzestając na obejrzeniu filmu. Oczywiście, są też osoby, które poznały obie wersje dzieła, by móc je skonfrontować oraz czytelnicy, którzy nie byli zainteresowani ekranizacją. Wydaje się jednak, że te grupy odbiorców kultury pozostają w mniejszości.

Kryterium opłacalności produkcji sprawia, że większą szansę na ekranizację ma raczej literatura popularna, adresowana do masowego, niezbyt wymagającego czytelnika, niż trudniejsze w odbiorze, wybitne arcydzieła.

Przedstawione rozważania nie są tylko dywagacjami na temat kondycji współczesnego konsumenta kultury, ale niosą z sobą określone konsekwencje dla charakterystyki sylwetki uczestnika turystyki literackiej i filmowej.

Ponieważ powodem podjęcia podróży może być znajomość zarówno książki, jak i filmu, jednoznaczne zaklasyfikowanie turysty do jednej z wyróżnionych form turystyki może nastęrczać dużych trudności. Tym bardziej, że decydują o tym przede wszystkim indywidualne, wewnętrzne motywacje. Są one jednak bardzo trudne do zidentyfikowania nawet przez samych zainteresowanych. W tej sytuacji możemy mówić o **turystyce literacko-filmowej**.

P. Zmysłony [2001] podaje, że turysta zainteresowany tematyką literacką to *człowiek wrażliwy, świadomy, zainteresowany odwiedzanymi i obiektami, nastawiony na wzbogacenie swojej wiedzy i świadomości kulturowej. Sprawia to, że jest klientem wymagającym (...)*. Autor nie opiera jednak tej charakterystyki na badaniach empirycznych, lecz jedynie na swoich wcześniejszych rozważaniach na temat specyfiki turystyki literackiej.

Profil dwóch typowych grup uczestników wypraw literackich przedstawia też A. Mikos von Rohrscheidt [2008]. Pierwszą z nich tworzą *wielbicieli literatury pięknej lub przygodowej (...), którzy w ramach swojego wolnego czasu chcą udać się śladami akcji swoich ulubionych lektur*. Są to osoby w średnim wieku, wykształcone, lubiące czytać, otwarte na różne formy turystyki kulturowej. Do tej grupy autor zaliczył też studentów kierunków humanistycznych. Drugą grupę podróżnych stanowią wycieczki szkolne, udające się śladami wybitnych pisarzy i ich dzieł.

Zupełnie inną charakterystykę turystów „literackich” przedstawia K. Buczkowska [2007], analizując fenomen podróży śladami bestsellerów D. Browna. Według niej są to: *osoby w różnym wieku, różnym wykształceniu i poziomie posiadanej wiedzy, zarówno tzw. „mole książkowi”, jak i „czytelnicy jednej książki”, choć zdarzają się także osoby, które książki nie znają, a zaciekał je jedynie tzw. szum medialny zrobiony wokół nich*.

Problem sylwetki typowego uczestnika turystyki literackiej i filmowej (literacko-filmowej) jest więc bardziej skomplikowany, niż wydawało się to na wstępie. Udział w tego typu podróżach jedynie miłośników książek lub filmów oznaczałby elitarną, bardzo ograniczoną skalę ruchu turystycznego. Również wobec zauważalnego spadku aktywności turystycznej szkół trudno byłoby mówić o rozwoju turystyki literacko-filmowej, z którym niewątpliwie mamy do czynienia i który od kilku lat jest coraz bardziej zauważalny także w Polsce.

W tej sytuacji można zaryzykować tezę, że uczestnikami turystyki literackiej i filmowej są przynajmniej trzy grupy podróżnych:

- **miłośnicy literatury i filmu** – świadomi i wyrafinowani konsumenci kultury, dysponujący szeroką wiedzą w tym zakresie, posiadający wyrobione gusta i preferencje, osoby, które podróżują indywidualnie (częściej) lub grupowo (rzadziej) w celu wewnętrznego wzbogacenia: poznania miejsc i obiektów związanych z wybitnymi twórcami kultury oraz powtórnego, jeszcze intensywniejszego przeżycia ich dzieł,
- **uczestnicy zorganizowanych wycieczek szkolnych**, których trasa i program skorelowane są z programem nauczania niektórych przedmiotów w szkole (język polski, historia, kultura i sztuka), z reguły nie mają oni pełnej swobody wyboru celu wyjazdu i trochę „przymusowo” odwiedzają miejsca związane z lekturami szkolnymi,
- **masowi turyści literacko-filmowi** – osoby, które nie interesują się jakoś szczególnie literaturą czy też filmem, ale na fali ogólnej popularności danego dzieła sięgają po książkę lub idą do kina, a podczas planowania urlopu biorą pod uwagę miejsca akcji utworów jako potencjalne atrakcyjne kierunki wypraw wakacyjnych, zarówno indywidualnych, jak i zorganizowanych (grupowych). Motywacją do podjęcia takiej podróży może być fascynacja filmem (powieścią), ale – wydaje się – znacznie częściej decydującą rolę odgrywają inne motywy: moda (tzw. owczy pęd), efekt snoba (chęć zaimponowania innym oryginalnym, niezwykłym sposobem spędzania wakacji, spotkaniem z gwiazdą ekranu itp.) czy też po prostu „magia” ekranu (miejsca znane z telewizji i kina uznawane są za wyjątkowe).

Przedstawiona typologia ma charakter jedynie hipotetyczny i wymaga weryfikacji empirycznej. Istnieje pilna potrzeba podjęcia badań naukowych na temat rzeczywistych motywacji tego typu podróżnych, proporcji między wyróżnionymi grupami turystów, kierunków i celów wyjazdów itp. Problematyka ta w Polsce pozostaje na razie niewystarczająco rozpoznana.

2. Fenomen turystyki literackiej i filmowej na świecie

Niezwykle trudno jest wskazać początki turystyki literackiej czy filmowej – jeśli to w ogóle jest możliwe. O wpływie literatury na zachowania podróżujących możemy mówić właściwie już w przypadku pierwszych dzienników podróży, listów i relacji, wspomnień i pamiętników z podróży. Później na ich bazie rozwinęły się m.in.: reportaże, szkice i powieść podróżnicza, czyli formy pośrednie pomiędzy literaturą faktu a literaturą piękną [por. Buczkowska 2009].

Literatura piękna – będąc jedynie fikcją, zmyśleniem, fantazją autora – w przypadku prawdziwych arcydzieł potrafi w pełni zawładnąć wyobraźnią czytelnika i skutecznie zachęcić go do konfrontacji własnych wyobrażeń z opisaną rzeczywistością. Dodatkowo przy tym pojawia się chęć odwiedzenia miejsc związanych z życiem i twórczością autora, a nawet osobistego spotkania z mistrzem. Zobaczenie miejsc, które były inspiracją, natchnieniem dla artysty ułatwia pełniejsze zrozumienie jego twórczości. Zauważył to już na początku XIX w. J.W. Goethe, pisząc: *Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen (Kto poetę chce zrozumieć, musi udać się do jego kraju)*¹.

Doskonałym przykładem wpływu arcydzieł literackich na turystykę jest już twórczość W. Szekspira. Świat przedstawiony w jego dramatach jest tak sugestywny, że np. do Werony od wieków przyjeżdżają tysiące ludzi w poszukiwaniu śladów romantycznych kochanków. Na ich potrzeby stworzono obiekty, które mają być „świadkami” wymyślonej historii: dom Julii ze zrekonstruowanym balkonem, jej fikcyjny grób w krypcie kościoła Franciszkanów oraz dom Romea [Utnik 2007].

Od 1937 r. datuje się zwyczaj przysyłania listów miłosnych do Julii. Odpowiadają na nie członkowie Klubu Julii, który powstał w celu podtrzymywania mitu najbardziej znanej „mieszkanek” Werony. Klub organizuje różnorodne przedstawienia teatralne i wydarzenia literackie, a od 1993 r. przyznaje nagrodę „Cara Giulietta” dla najpiękniejszego listu, wręczaną w dzień św. Walentego [www.julietclub.com].

Innym przykładem może być zamek Kronborg w duńskim mieście Helsingør. Na całym świecie obiekt ten znany jest jako zamek Hamleta Elsynor, a jego największą turystyczną atrakcją jest symboliczny grób duńskiego księcia i odbywające się w sceneriach zamkowych inscenizacje dramatu Szekspira.

Prawdziwą mekkę dla wszystkich miłośników literatury angielskiej stanowi Stratford nad Avonem – miejsce urodzenia i śmierci W. Szekspira. Miasteczko liczące niecałe 25 tys. mieszkańców co roku odwiedza ok. 3,5 mln turystów. Oglądają oni m.in. 5 domów, w których mieszkał dramaturg i jego rodzina, 3 teatry, kościół św. Trójcy (miejsce chrztu i pochówku), a ostatnio także multimedialne show „Shakespeareance” [www.stratford-upon-avon.co.uk? www.shakespeareance.co.uk].

Miasta i krajobrazy pozostawiają swoje ślady w literaturze, ale także i literatura oraz pisarze odciskają swoje piętno w przestrzeni. Dla wielu wędrowców celem podróży turystycznych jest odnajdywanie takich czarodziejskich krain, odkrywanie symbolicznych miejsc i obiektów, które zostały uwiecznione na kartach arcydzieła. Często są to zwyczajne krajobrazy, ulice miasta czy domy, ale już sam fakt, że zostały przeniesione do świata fikcji literackiej, nadaje im nadzwyczajny, magiczny wymiar. Również fakt, że znany pisarz mieszkał w tej kamienicy, spacerował po tym parku, był stałym bywalcem w tej kawiarni sprawia, że dla wielbicieli jego twórczości nie są to już zwyczajne miejsca.

¹ Motto do not do cyklu liryków *Westöstlicher Divan* z 1819 r.

W Europie jest wiele miast, które mają swoje literackie legendy i mity, związane zarówno z życiem i twórczością wybitnych mistrzów pióra, jak i akcją ich utworów (tab. 1 i 2).

Tabela 1. Wybrane miasta i regiony utożsamiane z dziełami literackimi

Miasto/region	Dzieła
Dublin	<i>Ulisses</i> J. Joyce'a
La Mancha	<i>Don Kichot</i> M. de Cervantesa
Londyn	kryminały A. Conan Doyle'a i A. Christie
Lubeka	<i>Buddenbrokowie</i> T. Manna
Moskwa	<i>Mistrz i Małgorzata</i> M. Bułhakowa
Wenecja	<i>Śmierć w Wenecji</i> T. Manna
Weronia	<i>Romeo i Julia</i> W. Szekspira

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Wybrane miasta europejskie i związani z nimi pisarze

Miasto	Pisarze
Berlin	B. Brecht
Birmingham	J.R.R. Tolkien
Dublin	J. Joyce
Florencja	Dante Alighieri, F. Petrarca, G. Boccaccio
Kopenhaga	H.Ch. Andersen
Londyn	W. Szekspir, Ch. Dickens, A. Conan Doyle, A. Christie, J.R.R. Tolkien
Moskwa	F. Dostojewski, A. Puszkina, M. Bułhakow
Oxford	J.R.R. Tolkien
Paryż	Molier, V. Hugo, H. de Balzac, A. Dumas (ojciec i syn), A. Mickiewicz, E. Zola, G. de Maupassant, L. Aragon, M. Proust, J-P. Sartre
Praga	F. Kafka, J. Hašek, B. Hrabal, V. Havel
Rzym	A. Moravia
Stratford nad Avonem	W. Szekspir
Weimar	J.W. Goethe, F. Schiller
Wenecja	W. Szekspir, J.W. Goethe, bracia Mann
Wilno	A. Mickiewicz, J. Słowacki

Źródło: opracowanie własne.

Przez wieki wykreowana przez fikcję literacką przestrzeń symboliczna dostępna była jedynie dla „wtajemniczonych” – czytelników książki, którzy poznali i zachwycili się stworzonym przez autora światem. Wszelkie podróże inspirowane lekturą arcydzieła miały więc początkowo indywidualny i elitarny charakter, a zwiedzanie powieściowych obiektów i miejsc wymagało nie tylko znajomości utworu, ale i samodzielnej organizacji wyjazdu.

Wraz z rozwojem masowej turystyki pojawiły się jednak liczne, przygotowane przez specjalistów, oferty ułatwiające odbywanie podróży literackich. Są to m.in. oryginalne wydarzenia i uroczystości związane ze światem książki, literackie szlaki turystyczne, organizowane przez wyspecjalizowane biura podróży wycieczki o tematyce literackiej.

Jednym z najciekawszych, i zarazem najbardziej znanych na świecie, wydarzeń związanych z literaturą jest Bloomsday w Dublinie. Jest to coroczne święto obchodzone 16 czerwca dla upamiętnienia irlandzkiego pisarza Jamesa Joyce'a, a przede wszystkim jego powieści *Ulysses*, której akcja rozgrywa się właśnie tego dnia w 1904 r. Nazwa święta nawiązuje do nazwiska głównego bohatera powieści – akwizytora ogłoszeniowego Leopolda Blooma, który odbywa mityczną i komiczną podróż po stolicy Irlandii.

W ciągu całego dnia na terenie miasta odbywa się szereg wydarzeń kulturalnych: odczyty, sceniczno-uliczne inscenizacje fragmentów historii, koncerty muzyki irlandzkiej, wędrowki po barach, degustacje tradycyjnych irlandzkich potraw i piwa Guinness itp. Najwięksi entuzjaści *Ulyssesa* przebrani w stroje z epoki krążą po Dublinie śladami bohaterów utworu. Obowiązkowo też odbywają się maratony czytania całej powieści, trwające niekiedy nawet 36 godzin.

Pierwsze obchody Bloomsday miały miejsce w 1954 r. (50. rocznica wędrowki Blooma), kiedy to pięciu Irlandczyków (w tym kuzyn samego Joyce'a) wybrało się od wieży Martello (gdzie rozpoczyna się akcja powieści, a obecnie jest muzeum autora) do Davy Byrne's Pub (gdzie Bloom jadał szybki lunch). Z czasem święto stało się ważną atrakcją turystyczną, przyciągającą do Dublina wielbicieli *Ulyssesa* z całego świata.

Zaczęto również organizować podobne wydarzenia w innych krajach. Od 1994 r. Bloomsday jest obchodzony np. w Szombathely, mieście fikcyjnego pochodzenia ojca Joyce'a (węgierskiego imigranta). Część wydarzeń ma miejsce w willi należącej kiedyś do żydowskiej rodziny Blum. Aktualnie wydarzenie świętuje się już na całym świecie, wszędzie tam, gdzie są miłośnicy *Ulyssesa* i irlandzkiej kultury. Święto Bloomsday zawitało też do Polski. Imprezy tego typu odbywają się w Krakowie i Poznaniu.

Szczególnie uroczyste były obchody w 2004 r. Z okazji 100. rocznicy fikcyjnych wydarzeń zorganizowano w Dublinie pięciomiesięczny festiwal ReJoyce Dublin 2004. W niedzielę przed głównymi obchodami 10 tys. ludzi na O'Connell Street spożyło tradycyjne irlandzkie śniadanie.

Inną ciekawą propozycją stolicy Irlandii dla miłośników literatury jest The Dublin Literary Pub Crawl. Jest to specjalna wędrowka po pubach w towarzystwie dwóch aktorów w strojach z epoki, którzy opowiadają o życiu i twórczości pisarzy związanych z miastem, a także ogrywają wybrane sceny z ich dzieł. Wśród prezentowanych twórców znajdują się m.in. J. Joyce, S. Beckett, O. Wilde, B. Behan, B. Shaw, M. Lavin, E. Boland [www.dublinpubcrawl.com].

W wielu krajach europejskich powstały specjalne trasy turystyczne łączące miejsca związane z szeroko rozumianą literaturą. Mogą one mieć charakter biograficzny i być poświęcone jednej postaci lub kilku autorom związanym z danym regionem, mogą też

nawiązywać do fikcji literackiej i prowadzić przez krajobrazy, które zostały mistrzowsko opisane lub były jedynie natchnieniem dla pisarzy.

Przykłady tego typu szlaków turystycznych w Niemczech prezentuje tabela 3. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza *Niemiecki Szlak Baśniowy* – jedna z najstarszych (od 1975 r.) i najpopularniejszych tematycznych tras turystycznych w tym kraju. Łączy ona ponad 70 miast i wsi ze świata niemieckich baśni i legend oraz miejsca związane z życiem i twórczością braci Grimm.

Tabela 3. Literackie szlaki turystyczne w Niemczech

Nazwa szlaku	Tematyka	Lokalizacja	Długość
Szlak Klasyków (Klassiker Straße)	kultura, historia, natura (ślądami poetów i myślicieli)	Turyngia: Eisenach-Ilmenau	350 km
Szlak Lorelei i Zamków Nadreńskich (Loreley-und Burgenstraße)	zamki, romantyczny Ren, kultura	Dolina Środkowego Renu	56 km
Szlak Zygryda i Nibelungów (Nibelungen-Siegfriedstraße)	bajeczna podróż od Renu do Menu (legendy z Królestwa Nibelungów)	pomiędzy Wormacją nad Renem a Würzburgiem	310 km
Niemiecki Szlak Baśniowy (Deutsche Märchenstraße)	ślądami braci Grimm przez krainę bajek	od Bremy do Hanau	600 km
Nadreński Szlak Legend (Rheinischer Sagenweg)	podania i historie, kultura, krajobrazy, twierdze, zamki, mit Renu	Górna Dolina Środkowego Renu pomiędzy Moguncją (Mainz) a Bonn	586 km

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.niemcy-turystyka.pl

Ciekawą propozycją dla miłośników literatury jest oferta niemieckiego portalu internetowego Literaturreisen.com. Prezentuje on liczne miasta i regiony, które zostały uwiecznione na kartach wybitnych dzieł literackich lub są ściśle związane ze znanymi twórcami, stylami czy epokami. Każda propozycja wyjazdu podporządkowana jest określonemu tematowi, wokół którego zbudowany jest cały program imprezy. Organizatorem tych podróży nie jest sam portal, ale współpracujący z nim profesjonalni touroperatorzy.

W lutym 2009 r. oferta portalu obejmowała ponad 40 różnych tras wycieczek. Były to:

- grupowe podróże literackie, w tym zarówno wycieczki na terenie Niemiec (np. ślądami J.W. Goethego, H. Heinego lub podróże związane z poszczególnymi epokami literackimi), jak i wojaże zagraniczne (np. ślądami niemieckich pisarzy poza ojczyzną, do Egiptu ślądami Naguiba Mahfouza – pierwszego arabskiego laureata Nagrody

Nobla); w tej grupie znalazła się też propozycja wyjazdu do Polski i na Ukrainę – *Odkrywanie środkowoeuropejskiego mitu Galicji* (Baranów Sandomierski – Sandomierz – Zamość – Lwów – Przemyśl – bieszczadzkie cerkwie – Łańcut – Kraków),

- indywidualne podróże literackie po Niemczech, Wielkiej Brytanii (m.in. wycieczka „kryminalna” po Londynie), Francji (m.in. śladami francuskich klasyków, niemieckich pisarzy w Paryżu, Kod Da Vinci), Włoszech (m.in. renesans florencki, literacki Rzym i Wenecja) oraz innych krajach europejskich. W tej ostatniej grupie znalazły się m.in. takie wycieczki, jak: *Bruksela – stolica komiksu*, *Kopenhaga – ojczyzna H. Ch. Andersena*, *Praga Kafki*, *Wiedeń i jego kawiarniana kultura*, a także podróż Królem Pociągów – Orient Expressem (*Morderstwo w Orient Expressie* A. Christie, *Pociąg do Stambułu* G. Grena oraz przygody J. Bonda w filmie *Pozdrowienia z Moskwy*).

Od pierwszego pokazu braci Lumière (1895 r.) musiało upłynąć kilka dziesięcioleci aż zdano sobie sprawę najpierw, że filmy mogą przynosić duże dochody, a później, że jeszcze większe dochody można czerpać z eksploatacji „otoczenia” filmu.

Stosunkowo szybko zaczęto dokumentować historię kinematografii. Jak podaje H. Czerwiński (2000) pierwszym muzeum filmowym na świecie było Česko-Slovenke Filmove Museum, założone przez Jindřicha Brichta w 1923 r. w Pradze. W 1927 r. powstało Musee de la Photographie et de la Cinematographie National des Arts et Metiers w Paryżu, a dopiero rok później muzeum filmowe otwarto w Hollywood. Jego twórcą był Barry Crocker, asystent Charliego Chaplina (stąd nazwa: Crocker Museum).

W 1928 r. Walt Disney stworzył film animowany o Mysze Miki, który szybko zyskał ogromną popularność wśród dzieci. Odpowiedzią na marzenia maluchów o spotkaniu bohaterów ulubionych kreskówek było otwarcie w 1955 r. pierwszego parku Disneya w Anaheim w Kalifornii. Pomysł wykreowania na bazie fikcji filmowej rzeczywistego świata rozrywki i wypoczynku okazał się rewolucyjny – rozpoczął nową erę tworzenia tematycznych (w tym filmowych i literackich) rodzinnych parków rozrywki. Szybko powstały następne Disneylandy w USA, a później w Japonii, Hong Kongu i Francji. W 2006 r. odwiedziło je łącznie ponad 100 mln ludzi (najwięcej Magiczne Królestwo Walta Disneya na Florydzie – 17 mln). Obecnie podobne filmowe parki rozrywki posiada także Universal Studios Recreation Group. Z kolei we Francji popularny jest Parc Asterix w Plailly, poświęcony bohaterom znanej serii komiksów i filmów [Pisarski 2009].

Kolejnym przełomem w rozumieniu przemysłu filmowego były *Gwiezdne wojny* G. Lucasa. Kosmiczna saga stała się fenomenem światowej pop kultury, a dochody ze sprzedaży gadżetów i produktów związanych z fikcyjnym światem (m.in. zabawek, książek, komiksów, gier fabularnych i komputerowych) wielokrotnie przewyższyły dochody z filmu. Odtąd już zawsze każdej dużej produkcji filmowej towarzyszy zestaw różnorodnych produktów z wizerunkami bohaterów.

W tym kontekście zorganizowaną turystykę filmową można potraktować jako kolejny etap komercjalizacji „otoczenia” filmu. „Sprzedaż” plenerów filmowych turystom zapoczątkował sukces ekranizacji powieści J.R.R. Tolkiena *Władca pierścieni*

w reżyserii P. Jacksona. Powszechnie uważa się, że trylogia o Śródziemiu wpisała Nową Zelandię na turystyczną mapę świata, zmieniając radykalnie wizerunek tego kraju. Potwierdzają to statystyki: liczba turystów przybywających do Nowej Zelandii w 2000 r. wynosiła 1,7 mln, w 2006 r. – już 2,4 mln. Większość z nich wędruje w poszukiwaniu miejsc, które zostały uwiecznione na filmach (jest ich kilkadziesiąt na obu wyspach), a 30% deklaruje, że wybrało ten kraj dzięki słynnej trylogii. Szczególną popularnością cieszy się małe miasteczko Matamata, zwane powszechnie Hobbitonem, gdyż filmowcy zbudowali tu repliki kilkunastu nerek Hobbistów. Dziś miejscowość żyje z obsługi turystów z całego świata. W planach jest powstanie nowozelandzkiego tematycznego parku turystycznego [por. Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2009].

Niemal równocześnie z popularnością *Władcy pierścieni* pojawiła się potteromania, czyli fascynacja zwłaszcza młodych czytelników i widzów przygodami Harrego Pottera (książki od 1997 r., ekranizacje od 2001 r.). Sterowane przez specjalistów od marketingu kampanie promocyjne zapoczątkowały przy okazji nową tradycję: wspólnego oczekiwania fanów małego czarodzieja (najlepiej w przebranych za postacie z książki) na otwarciu o północy księgarni sprzedających kolejny tom serii.

Wkrótce też rozpoczęły się podróże śladami Harrego Pottera. Do najczęściej odwiedzanych miejsc należą: Uniwersytet Oxford, opactwo Lacock, katedra Gloucester, zamek Alnwick i londyńskie plenery (m.in. Borough Market, ZOO). Na potrzeby turystów powstał nawet peron 9¾ na stacji kolejowej Kings Cross w Londynie. O skali tego ruchu turystycznego świadczy chociażby fakt, że w ciągu niespełna czterech pierwszych miesięcy 2006 r. (01.01-25.04.2006) tylko jedno biuro podróży w Londynie British Tours Ltd. obsłużyło 344 wycieczki, czyli ok. 1,7-2 tys. osób [Buczowska 2007]. W zamku Alnwick, gdzie kręcono sceny plenerowe Harrego Pottera, liczba turystów wzrosła z 70 tys. do 200 tys.

Równie spektakularnym przykładem *set-jettingu* są podróże śladami prof. Langdoma głównego bohatera skandalizującego thrillera D. Browna *Kod Leonarda da Vinci*. Książka wydana w 2003 r. szybko stała się światowym bestsellerem: przetłumaczono ją na blisko 50 języków i osiągnęła nakład kilkudziesięciu milionów egzemplarzy [Buczowska 2007]. W 2006 r. odbyła się premiera jej ekranizacji (*Kod da Vinci*). Efektem powieści i filmu był masowy napływ turystów do Paryża i Londynu. Wspomniane biuro British Tours Ltd. w tym samym okresie 2006 r. oprowadziło po stolicy Anglii trasą „Da Vinci Code” 126 grup (ok. 650-750 osób). Liczba zwiedzających kaplicę Rosslyn do 2003 r. wahała się na poziomie 35 tys. turystów, w 2004 r. wzrosła do 77 tys., a w 2005 r. przekroczyła 100 tys., co sprawiło, że obiekt stał się jedną z najczęściej odwiedzanych atrakcji Szkocji [Mittelbach 2006, Buczowska 2007].

Niewiele mniejszym powodzeniem wśród turystów literacko-filmowych cieszy wcześniejsza powieść D. Browna *Anioły i demony*, której akcja dzieje się przede wszystkim w Watykanie. Jej popularność z pewnością jeszcze wzrośnie w związku z zapowiadaną na 2009 r. premierą ekranizacji książki.

Ważniejsze inne kierunki wyjazdów wielbicieli filmów w Europie przedstawia tabela 4.

Europejska turystyka filmowa koncentruje się przede wszystkim w Wielkiej Brytanii, a zwłaszcza w Londynie. Wynika to z kilku powodów. Po pierwsze, tradycje podróżowania śladami bohaterów filmowych powstały w Anglii już w latach 80. i 90. XX w., kiedy to niezwykłą popularnością cieszyły się brytyjskie dramaty kostiumowe. Po drugie, akcje najgłośniejszych książek i filmów ostatnich lat rozgrywają się właśnie w Londynie, co jest zasługą zarówno atrakcyjności tego miasta jako tła dla opowiadanej historii, dominującej pozycji literatury i kinematografii anglo-amerykańskiej, jak i braku bariery językowej w globalnej dystrybucji. Po trzecie wreszcie, *set-jetting* wspierany jest przez brytyjskie władze jako perspektywiczny, rozwojowy segment rynku turystycznego.

O roli, jaką odgrywają podróże literacko-filmowe w turystyce Wielkiej Brytanii świadczy m.in.:

- istnienie wielu biur podróży zajmujących się obsługą tzw. podróży specjalnych zainteresowań (ang. *special interest tours*), np. British Tours Ltd. W Londynie, a nawet firm taksówkarskich oferujących przejażdżki po mieście śladami H. Pottera czy J. Bonda [www.londontaxitour.com],
- szeroki wachlarz przewodników turystycznych o tematyce literacko-filmowej [np. Reeves 2006, 2008, James 2007, Clark, Vazirani 2008],
- internetowy interaktywny plan Londynu z zaznaczonymi i opisanymi plenerami kilkudziesięciu filmów [www.movie-locations.com],
- opracowania naukowe na temat fenomenu turystyki literackiej i filmowej [np. Busby, Klug 2001, Watson 2006, Earl 2008].

Wyniki przeprowadzonych przez Narodową Agencję Turystyczną VisitBritain badań wskazują, że 27% dorosłych Brytyjczyków (a aż 45% w wieku 16-24 lat) podczas wybierania kierunku wyjazdu na wakacje kieruje się filmami. Do tego co piąty zagraniczny turysta przyjeżdża do Anglii tylko dzięki inspiracjom filmowym (kino, TV). Nic więc dziwnego, że *Visit Scotland* razem z *Scottish Screen* wyprodukowały za 50 tys. funtów film ukazujący Szkocję jako miejsce kręcenia *Kodu da Vinci*. Był on częścią wielkiej kampanii promującej turystykę filmową na Wyspach.

Specjaliści od marketingu twierdzą, że tradycyjne strategie promocji destynacji turystycznych są coraz mniej skuteczne. Trzeba poszukiwać nowych sposobów przyciągnięcia uwagi turystów, np. poprzez literaturę, kino, seriale telewizyjne. Ponieważ widzowie mniej lub bardziej świadomie sugerują się obejrzanymi filmami, warto zabiegać, by miasto lub region stały się ich „bohaterem”, a niekiedy nawet wesprzeć finansowo ich produkcję. Subwencję od władz lokalnych otrzymał np. film W. Allena *Vicky Cristina Barcelona*, który po wejściu na ekrany w 2008 r. promuje „przy okazji” uroki stolicy Katalonii. Tego rodzaju działania noszą już znamiona *product placement*, gdzie produktem jest... miasto.

Tabela 4. Ważniejsze cele *set-jettingu* w Europie

Tytuł filmu	Rok produkcji	Kultowe miejsca i obiekty
<i>Lisbon story</i>	1994	Portugalia: lizbońska dzielnica Alfama
<i>Zakochany Szekspir</i>	1998	Wlk. Brytania: Holkham (Norfolk), Holkham Hall
<i>Amelie</i>	2001	Francja: Café des Deux Moulins (Paryż, Montmartre)
<i>Gwiezdne wojny</i> (6 części) <i>Casino Royale</i>	1977-2005 2006	Włochy: Jezioro Como, posiadłość Georgea Clooney'a
<i>Harry Potter</i> (6 części)	2001-2007	Wlk. Brytania: Lacock Abbey, Gloucester Cathedral, Alnwick Castle, Oxford University
<i>Władca pierścieni</i>	2001-2003	Nowa Zelandia: 15 miejsc na Wyspie Północnej, 12 – na Wyspie Południowej, 9 – w Queenstown, 25 plenerów z książki
<i>Duma i uprzedzenie</i>	2005	Wlk. Brytania: Haddon Hall, Burghley, Basildon Park, Groombridge Place, Wilton House, Chatsworth House
<i>Kod Da Vinci</i>	2006	Wlk. Brytania: Londyn: Burghley House, St. James's Park, opactwo Westminsterkie, National Gallery, King's College, kościół Temple; kaplica Rosslyn k. Edynburga Francja: Paryż: Luwr, hotel Ritz, wieża Eiffla, Lasek Buloński, kościół St. Sulpice (św. Sulpicjusza), Łuk Triumfalny

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych.

Potencjał turystyki literackiej i filmowej na terenie Polski

Trudna, momentami tragiczna, historia naszego kraju sprawiła, że artyści (pisarze, malarze, później także aktorzy i reżyserzy) zawsze cieszyli się wyjątkowym uznaniem i szacunkiem Polaków. Traktowano ich jako szczególnych strażników polskości – języka polskiego i polskiej kultury, obrońców prawdziwej historii Polski, tworzących „ku pokrzepieniu serc”, dokumentujących chwile chwały w dziejach narodu. Artyści, pomazańcy Boga, mieli do spełnienia wyjątkową misję, która była jednocześnie wyjątkowym zaszczytem i obowiązkiem wobec kraju i rodaków. Zadaniem pisarza czy aktora nie było więc zwykle dostarczanie rozrywki czy filozoficzne dywagacje nad naturą człowieka, lecz służba ojczyźnie, walka o jej wolność piórem i słowem, a w razie konieczności także czynem. Echa takiego rozumienia powinności twórców widoczne są do dziś.

Artyści, którzy swą osobistą postawą i charakterem twórczości sprostali tym oczekiwaniom, cieszą się szczególną estymą i atencją Polaków. Należą do nich m.in.: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz, Władysław Stanisław

Reymont, Bolesław Prus, Józef Ignacy Kraszewski, Stanisław Wyspiański, Maria Dąbrowska, Stefan Żeromski. Wdzięczni rodacy chętnie wznoszą im pomniki, nazywają ich imieniem ulice i instytucje, tworzą poświęcone im muzea. Nie zawsze przekłada się to jednak na głębsze zainteresowanie ich spuścizną literacką. Wiadomo przecież, że „Słowacki wielkim poetą był” i nie ma potrzeby tego udowadniać... Problemem zupełnie innej natury jest też powszechnie spotykany w edukacji szkolnej sztampowy, schematyczny sposób omawiania lektur.

Zdecydowanie mniejsze zainteresowanie wzbudzają natomiast twórcy sprzeciwiający się utartym stereotypom, odrzucający dziejowe posłannictwo i romantyczny patriotyzm, wyszydzających narodowe mity (np. Witold Gombrowicz) lub których twórczość jest po prostu trudna (np. Cyprian Kamil Norwid).

Tym niemniej należy podkreślić, że określona grupa pisarzy, uznanych za klasyków literatury polskiej, zajmuje poczesne miejsce wśród autorytetów powszechnie szanowanych przez Polaków. Ta popularność i uznanie, nawet jeśli tylko powierzchowne i werbalne, mogą być podstawą rozwoju turystyki literackiej.

Specyfika polskiej literatury, jej pewna hermetyczność tematyczna i stylistyczna, a także ograniczona znajomość języka polskiego na świecie i wynikająca stąd konieczność dokonywania tłumaczeń, powodują, że dzieła polskich autorów nie są powszechnie znane poza granicami kraju. Dotyczy to także twórczości polskich laureatów literackiej nagrody Nobla: H. Sienkiewicza, W.S. Reymonta, Cz. Miłosza i W. Szymborskiej. Wyróżnienie to otrzymali też pisarze innych narodowości, którzy żyli i tworzyli na dzisiejszych ziemiach polskich: Gerhart Hauptmann (laureat w 1912 r., jęz. niemiecki, Szklarska Poręba, Karkonosze), Isaac Bashevis Singer (1978 r., jidysz, Warszawa, Biłgoraj), Günter Grass (1999, jęz. niemiecki, Gdańsk, Kaszuby).

Za najbardziej popularnego na świecie polskiego pisarza uchodzi Stanisław Lem. Jego książki zostały przetłumaczone na 41 języków i osiągnęły łączny nakład ponad 27 mln egzemplarzy [<http://solaris.lem.pl>]. Pewne zainteresowanie zagranicznych miłośników literatury może wzbudzić jeszcze (oprócz wcześniej wspomnianych) twórczość Ryszarda Kapuścińskiego czy Sławomira Mrożka. Ogólnie jednak możliwości rozwoju zagranicznej turystyki literackiej w Polsce wydają się dość ograniczone.

Na tym tle zdecydowanie lepiej rysują się perspektywy rozwoju turystyki filmowej. Polska kinematografia ma wysoką pozycję międzynarodową, a do historii światowego kina na trwałe weszły takie pojęcia, jak „polska szkoła filmowa”² czy „kino moralnego

² Nazwa nadana przez francuskich krytyków nurtowi polskiego kina w latach 1955-1965, który inspirowany włoskim neorealizmem poddawał analizie skutki II wojny światowej i polskie mity narodowe. Do najważniejszych przedstawicieli szkoły zalicza się reżyserów Zespołu Filmowego „Kadr”: W.J. Hasa, J. Kawalerowicza, T. Konwickiego, K. Kutza, A. Munka i A. Wajdę.

niepokoją”³. Polskim filmowcom udało się zuniwersalizować nasze lokalne doświadczenia historyczne w atrakcyjnej dla zagranicznych widzów formie artystycznej. Dlatego wielu z nich znanych jest szerzej poza granicami kraju. Inspiracją do przyjazdu do Polski mogą być takie postacie, jak: Andrzej Wajda, Krzysztof Kieślowski, Krzysztof Zanussi, Agnieszka Holland czy Roman Polański. Cenieni są także polscy operatorzy filmowi, zwłaszcza stały współpracownik S. Spielberga, zdobywca dwóch Oskarów Janusz Kamiński. Łódzki festiwal Camerimage uznawany jest za jedno z 50 najważniejszych wydarzeń filmowych na świecie. W ostatnich kilkunastu latach powstało też na terenie Polski kilka głośnych filmów zagranicznych (w tym również laureaci Oskarów: *Lista Schindlera* i *Pianista*), których szeroka międzynarodowa dystrybucja może zachęcać cudzoziemców do przyjazdu i poszukiwań filmowych plenerów.

Potencjał turystyki literackiej

Potencjałem turystycznym obszaru nazywa się wszystkie elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, które mogą być wykorzystane do uprawiania bądź zajmowania się turystyką (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2005).

Jednym z najważniejszych walorów turystycznych, będących celem jakichkolwiek podróży o charakterze poznawczym są placówki muzealne.

Muzea literackie to placówki naukowe gromadzące, chroniące i eksponujące pamiątki związane z wybitnymi pisarzami, popularyzujące wiedzę o literaturze i prowadzące działalność naukową i wydawniczą w celu dokumentowania dziejów kultury narodowej.

Dokonana inwentaryzacja muzeów o tematyce literackiej przekonuje, że zasoby Polski w tym względzie są dość bogate (tab. 5)⁴.

Ogółem w 2008 r. na terenie Polski funkcjonowało blisko 60 placówek muzealnych, których tematyka związana była z literaturą, piśmiennictwem i sztuką drukarską. Ze względu zakres zbiorów można je podzielić na trzy podstawowe grupy:

³ Nazwa nurtu polskiego kina w latach 1976-81, który podejmował problematykę konfliktu pomiędzy zasadami moralno-etycznymi głównego bohatera a presją otoczenia, by postępować wbrew nim. Do nurtu tego zalicza się filmy m.in. K. Zanussiego, F. Falka, A. Holland, K. Kieślowskiego i A. Wajdy.

⁴ W zestawieniu uwzględniono jedynie placówki, których głównym tematem zbiorów i ekspozycji (całej lub jednego z głównych działów) jest problematyka literacka. Z uwagi na trudność w pozyskaniu pełnych szczegółowych informacji nie wzięto pod uwagę muzeów, które prezentują jedynie pojedyncze eksponaty związane z literaturą. Dlatego w tabeli nie znalazło się np. Muzeum Historii Miasta Łodzi, prezentujące tzw. Gabinety Wielkich Łodzian, m.in. W.S. Reymonta, J. Tuwima, J. Kosińskiego i K. Dedeciusa. W rzeczywistości placówek powiązanych w jakiś sposób z problematyką literacką jest w Polsce więcej niż to wynika z tabeli 5.

- **muzea ogólnoliterackie** – poświęcone ogólnie literaturze, wybranych okresom czy stylom literackim,
- **muzea biograficzne** – dokumentujące życie i twórczość pisarza, najczęściej zlokalizowane w obiektach, w których artysta przebywał,
- **muzea papiernictwa i drukarstwa** – muzea techniki, obrazujące historyczne i współczesne technologie produkcji i wykorzystania papieru.

Do kategorii muzeów ogólnoliterackich zaliczono 6 placówek. Ich charakter jest jednak bardzo różny. Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza z placówki o charakterze biograficznym stało się muzeum typu historyczno-literackiego, którego głównym zadaniem jest ochrona pamiątek związanych z literaturą polską, jej twórcami, a także szeroko pojętym życiem literackim w Polsce. Obecnie muzeum posiada 4 oddziały o charakterze biograficznym (Muzeum W. Gombrowicza we Wsoli ma być otwarte w 2009 r.) oraz Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską (www.muzeumliteratury.com.pl). Trzy muzea poświęcone są wybranym okresom literackim: romantyzmowi (Opinogóra), pozytywizmowi (Gołotczyzna) i Młodej Polsce (Kraków), ale z uwagi na historię obiektów, w których się mieszczą, ekspozycja w dużej mierze dotyczy postaci pisarzy (Z. Kasińskiego i A. Świętochowskiego) i wesela L. Rydla, które stało się inspiracją dla *Wesela* S. Wyspiańskiego. Z kolei Muzeum Hymnu Narodowego jest jedyną w kraju placówką poświęconą jednemu, konkretnemu utworowi (przynajmniej z nazwy, bo w rzeczywistości prezentuje też życie i działalność J. Wybickiego).

Zdecydowanie najpopularniejsze wśród muzeów literackich są muzea biograficzne, gromadzące dokumenty, pamiątki i rzeczy osobiste pisarza, odtwarzające wygląd jego gabinetu i mieszkania, a także prezentujące owoce jego twórczości: rękopisy, kolejne wydania utworów, tłumaczenia na różne języki, historie i anegdoty związane z pracą twórczą. Placówek o takim charakterze zidentyfikowano 45, z czego 42 dedykowane są polskimi literatom, a 3 cudzoziemcom.

Najstarsze jest, założone w 1929 r., Muzeum S. Żeromskiego w Nałęczowie. Większość placówek literackich powstała jednak w latach 60. i 70. XX w. Po 1990 r. zaś otwarto wszystkie placówki upamiętniające niemieckich pisarzy: J. Wittiga w Nowej Rudzie, G. Hauptmanna w Jagniątkowie oraz C. i G. Hauptmannów w Szklarskiej Porębie. Być może niedługo zostanie utworzone Muzeum I.B. Singera w Biłgoraju.

Niektórym wybitnym i szczególnie cenionym literatom poświęcono więcej niż jedną placówkę. Niekwestionowanym liderem w tej klasyfikacji jest H. Sienkiewicz z trzema muzeami (Wola Okrzejska, Oblęgorek i Poznań). Po dwa muzea posiadają: M. Dąbrowska (Warszawa, Russów), J. Iwaszkiewicz (Podkowa Leśna, Sandomierz), J. Kasprówicz (Inowrocław, Zakopane), M. Konopnicka (Suwałki, Żarnowiec), J.I. Kraszewski (Romanów, Poznań), W.S. Reymont (Kończakowo, Lipce Reymontowskie), S. Staszic (Hrubieszów, Piła), S. Żeromski (Kielce, Nałęczów).

Muzea biograficzne poświęcone polskimi literatom znajdują się również poza krajem, co jest wynikiem zarówno powojennych zmian granic Polski, jak

i emigracyjnych epizodów w życiu twórców. Aż pięć takich placówek poświęconych jest A. Mickiewiczowi, dwie – J. Słowackiemu, po jednej E. Orzeszkowej i J. Kraszewskiemu.

Wśród 7 muzeów techniki prezentujących dzieje papiernictwa i drukarstwa najciekawsze wydają się: Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju (mieszczące się w zabytkowej renesansowej papierni) i Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi. Obie placówki, oprócz interesujących ekspozycji, oferują także pokazy (warsztaty) wyrobu papieru oraz książek.

Oprócz typowych muzeów zbiory związane z literaturą gromadzą także inne instytucje kultury, przede wszystkim biblioteki. Bogate zbiory inkunabułów i starodruków, cenne rękopisy arcydzieł literatury polskiej, księgozbiory wybitnych pisarzy, a także publikacje drugoobiegowe i wydawnictwa ulotne z najnowszej historii Polski znajdują się w: Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Ośrodku „Karta” w Warszawie, Bibliotece XX Czartoryskich w Krakowie, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Emigracji przy UMK w Toruniu, Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku i wielu innych archiwach.

Tabela 5. Placówki muzealne związane z tematyką literacką

Nazwa muzeum (Rok powstania)	Miejscowość	Opis
MUZEA LITERACKIE		
Muzeum Hymnu Narodowego (1962)	Będzin	Dworek J. Wybickiego, życie i działalność twórcy „Mazurka Dąbrowskiego”, historia, nuty i teksty hymnu, fonoteka polskich pieśni patriotycznych
Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza (1952)	Warszawa	Wszelkie pamiątki związane z historią literatury polskiej, 4 oddziały biograficzne, Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską
Muzeum Młodej Polski „Rydlówka” (1969)	Kraków	Dworek z ekspozycją w 4 izbach: „scena” (dekoracja teatralna premiery „Wesela”, izba „taneczną”, „alkierz” i „światlica”
Muzeum Romantyzmu (1961)	Opinogóra	Pałac Krasieńskich, życie i twórczość Z. Krasieńskiego, pamiątki z epoki, m.in. teczka Napoleona, groby Krasieńskich
Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej (1968)	Wejherowo	Pamiątki dokumentujące muzykę i język kaszubski: literatura, prasa, rękopisy i starodruki, pamiątki po pisarzach, śpiewniki, zbiory audio-wizualne
Muzeum Pozytywizmu (?)	Gołoczyszna	Dom Alma, w którym A. Świętochowski mieszkał z żoną Marią pod koniec życia, gabinet z biurkiem, przy którym napisał <i>Historię chłopów polskich</i> , rękopisy i pierwsze wydania jego dzieł

MUZEA BIOGRAFICZNE (POLSKICH PISARZY) W POLSCE		
Muzeum Władysława Broniewskiego (1963)	Warszawa	Oddział Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, autentyczne wnętrza domu, w którym pisarz spędził ostatnie lata życia, rękopisy, archiwum literackie, nagrania wierszy
Muzeum Literackie im. Józefa Czechowicza (1968)	Lublin	Oddział Muzeum Lubelskiego, życie i twórczość J. Czechowicza oraz innych pisarzy Lubelszczyzny, rękopisy Cz. Miłosza, W. Szymborskiej, Z. Herberta, J. Tuwima, bogaty księgozbiór
Muzeum Marii Dąbrowskiej (1963)	Warszawa	Oddział Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, mieszkanie pisarki, w którym powstały Noce i dnie, spuścizna literacka, prace plastyczne, pamiątki osobiste, wieczory literackie
Muzeum Marii Dąbrowskiej (1971)	Russów	Oddział Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, dworek – dom rodzinny pisarki, pamiątki osobiste, biblioteka, w parku skansen
Muzeum – Pracownia Literacka Arkadego Fiedlera (1973)	Puszczykówko	Dom rodzinny pisarza, pamiątki z podróży, trofea myśliwskie, wydania dzieł
Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (1965)	Pranie	Leśniczówka, do której poeta przyjeżdżał z żoną, publikacje dzieł, miejsce licznych imprez kulturalnych
Mieszkanie – Pracownia Kazimierzy Hłakowiczówny (1984)	Poznań	Oddział Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, mieszkanie poetki, dokumenty, listy, nagrody, maska pośmiertna, tomiki poezji, pokój z autentycznym wyposażeniem (meble, obrazy, książki)
Muzeum Literatury im. Jarosława Iwaszkiewicza (1978)	Sandomierz	Oddział Muzeum Okręgowego w Sandomierzu
Muzeum Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów	Podkowa Leśna	Willa Iwaszkiewiczów, miejsce spotkań ludzi kultury
Dom Jana Kasprowicza (1960)	Inowrocław	Rodzinne pamiątki po poecie, Pracownia Kasprowicowska
Muzeum Jana Kasprowicza (1950)	Zakopane (Harenda)	Willa Harenda, miejsce pobytu poety od 1923 r. do śmierci, wydania dzieł, pamiątki, dokumentacja ikonograficzna, rękopisy, Mauzoleum poety i jego żony

Muzeum Jana Kochanowskiego (1961)	Czarnolas	Oddział Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu, klasycystyczny dwór Jabłonowskich, życie i twórczość poety, pomnik przed muzeum
Muzeum Marii Konopnickiej (1973)	Suwałki	Oddział Muzeum Okręgowego w Suwałkach, dom rodzinny, tablica pamiątkowa z 1950 r.
Muzeum Marii Konopnickiej (1960)	Żarnowiec	Dworek подарowany pisarce przez społeczeństwo w 1903 r. na 25-lecie pracy literackiej, meble, dokumenty, rękopisy, rekonstrukcja gabinetu
Muzeum Zofii Kossak-Szatkowskiej	Górki Wielkie	Oddział Muzeum Śląska Cieszyńskiego, tzw. Domek ogrodnika, pozostałość spalonego dworu Kossaków
Muzeum Ignacego Krasickiego (1969)	Dubiecko	życie i twórczość pisarza
Muzeum Zygmunta Krasińskiego (1986)	Potok Złoty	Dworek Krasińskich, pierwsze wydania utworów, portrety członków rodziny, drobne przedmioty użytkowe oraz pianino dla Delfiny Potockiej, w którego wyborze pomagał F. Chopin
Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego (1962)	Romanów	XIX-wieczny dwór dziadków pisarza, pamiątki rodzinne i osobiste
Pracownia – Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego (1986)	Poznań	Oddział Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, zbiór pamiątek po pisarzu zgromadzony przez M. Walczaka, m.in. 220 pierwszych wydań książek
Muzeum Kornela Makuszyńskiego (1966)	Zakopane	Oddział Muzeum Tatrzańskiego, kamienica „opolanka”, życie i twórczość pisarza, księgozbiór, archiwum, fotografie, pamiątki, dokumenty
Muzeum Adama Mickiewicza (1975)	Śmiełów	Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, życie i twórczość poety, rekwizyty związane z <i>Panem Tadeuszem</i>
Muzeum im. Gustawa Morcinka (1986)	Skoczów	Oddział Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, gabinet pisarza z biurkiem, maszyną do pisania oraz biblioteką, pradžeję i historia miasteczka
Muzeum Wacława i Zofii Nałkowskich (1992)	Wołomin	„Dom nad Łąkami” – dom rodzinny pisarki, miejsce imprez kulturalnych
Muzeum Biograficzne Władysława Orkana	Poręba Wielka	„Orkanówka”, dom pisarza, meble pianino, szkicowniki, pamiątki, dokumenty

Muzeum im. Władysława Orkana	Rabka	drewniany kościółek z XVI w., cykl imprez „Święta Kultury Orkanowskiej”
Muzeum Wincentego Pola (1972)	Lublin	Oddział Muzeum Lubelskiego, klasycystyczny dworek z k. XVIII w., własność ojca poety
Dom Poezji – Muzeum Haliny Poświatowskiej (2007)	Częstochowa	Obiekt Muzeum Częstochowskiego, rodzinny dom poetki, życie i twórczość, rodzinne pamiątki
Muzeum Bolesława Prusa (1961)	Nałęczów	Oddział Muzeum Lubelskiego, Dom Prusa, gdzie pisał <i>Lalkę</i> i <i>Placówkę</i> , dokumenty, rękopisy, publikacje
Muzeum Juliana Przybosa (l. 80. XX w.)	Gwoźnica Górna	Oddział Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, pamiątki po poecie zgromadzone w zagrodzie pogórzańskiej z XIX w., ikonografia, kopie utworów
Muzeum Mikołaja Reja	Nagłowice	Dwór z XIX w., życie i twórczość pisarza, kopie rękopisów
Muzeum Władysława Stanisława Reymonta (1971)	Kołaczkowo	Dworek Reymonta, życie i twórczość pisarza
Muzeum Mazowsza Zachodniego (Władysława Stanisława Reymonta) (1982)	Lipce Reymontowskie	Historia i kultura wsi, pamiątki po pisarzu, przedmioty związane z <i>Chłopami</i>
Muzeum Henryka Sienkiewicza (1958)	Obłęgorek	Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, pałacyk pisarza, otrzymany od społeczeństwa na 25-lecie pracy literackiej, życie i twórczość pisarza, dokumenty, pamiątki, wydania dzieł, tłumaczenia
Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza (1978)	Poznań	Oddział Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, materiały biograficzne, dzieła sztuki inspirowane osobą i twórczością pisarza, pamiątki z podróży, meble, dokumenty ilustrujące związki pisarza z regionem
Muzeum Henryka Sienkiewicza (1966)	Wola Okrzejska	Miejsce urodzenia i dzieciństwa pisarza, życie, twórczość i działalność, bibliofilskie wydania dzieł, fotografie
Muzeum Stanisława Staszica (1951)	Piła	Staszycówka, prawdopodobne miejsce urodzenia pisarza, życie i twórczość, letnie koncerty w ogrodzie
Muzeum im. Stanisława Staszica (1965)	Hrubieszów	Dwór P. A. Du Chateau, wielodziałowe muzeum regionalne, biblioteka, w tym „Staszicjana”

Muzeum Andrzeja Struga (1981)	Warszawa	Oddział Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, zrekonstruowane przedwojenne mieszkanie prozaika i publicysty, w którym pisał powieść <i>Złoty krzyż</i> , szeroka działalność edukacyjna
Muzeum Stanisława Wyspiańskiego	Kraków	Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, kamienica Szołayskich, galeria twórczości artysty, projekty scenografii teatralnych, zdjęcia, pamiątki rodzinne, wystawy czasowe nt. Młodej Polski
Muzeum Emila Zegadłowicza (1946)	Gorzeń Górny	Dworek Zegadłowiczów, wnętrza, meble, pamiątki, dokumenty, rękopisy
Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego (1965)	Kielce	Oddział Muzeum Narodowego, budynek d. Gimnazjum Męskiego, eksponaty szkolne z drugiej połowy XIX w., dzieciństwo i twórczość pisarza
Muzeum Stefana Żeromskiego (1929)	Nałęczów	Oddział Muzeum Lubelskiego, „Chata”, kupiona za honorarium za <i>Popioły</i> , w której pisarz mieszkał w latach 1905-08, pamiątki, pierwsze wydania dzieł, za Chatą Mauzoleum syna Adama
MUzea BIOGRAFICZNE (ZAGRANICZNYCH PISARZY) W POLSCE		
Dom Josepha Wittiga (1997)	Nowa Ruda	dwie sale: pracownia pisarza, wystawa nt. życia i twórczości J. Wittiga (zdjęcia, kopie dokumentów, <i>Chronik der Stadt Neurode</i>)
Muzeum Miejskie Dom Gerharta Hauptmanna (2005)	Jagniątków	Willa laureata Nagrody Nobla, gabinet pisarza, wnętrza mieszkalne, historia Śląska, ośrodek kultury polsko-niemieckiej
Dom Carla i Gerharta Hauptmannów (1995)	Szklarska Poręba	Oddział Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze, ekspozycja nt. Liczyrzepy, miejscowych kolonii artystów (bracia Hauptmannowie), obrazy V. Hoffmana, naprzeciwko grób C. Hauptmanna
MUzea BIOGRAFICZNE ZA GRANICĄ		
Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego	Drezno	
Muzeum Adama Mickiewicza	Nowogródek, Zaosie (Białoruś), Paryż (Francja), Sтамбул (Turcja), Wilno (Litwa)	
Muzeum Elizy Orzeszkowej	Grodno	
Muzeum Juliusza Słowackiego	Bejrut, Krzemieniec	

INNE MUZEA ZWIĄZANE Z LITERATURĄ		
Muzeum Książki Artystycznej (1993)	Łódź	Willa H. Grohmana, prywatne muzeum J. i J. Tryznów, różne formy książek i materiały, z których powstają, proces wytwarzania książek na przestrzeni dziejów, zabytkowe urządzenia, kolekcja książki artystycznej
Muzeum Prasy Śląskiej im. Wojciecha Korfantego (1985)	Pszczyna	dzieje prasy śląskiej od jej początków aż do 1939 r., zabytkowe maszyny, urządzenia drukarskie i introligatorskie, prasa pszczyńska i cieszyńska
Izba Drukarstwa (Izba Pamięci Drukarstwa Polskiego) (2008)	Lublin	W pomieszczeniach przedwojennej drukarni „Popularna”, stare techniki druku, zabytkowe maszyny drukarskie, historia drukarstwa lubelskiego
Muzeum Papiernictwa (1968)	Duszniki-Zdrój	Drewniany młyn papierniczy z 1605 r., rozwój techniki produkcji papieru, historia drukarstwa, oryginalne wielkogabarytowe urządzenia papiernicze, ogród roślin włóknistych, przydatnych do produkcji papieru, pokazowa produkcja czerpanego papieru
Muzeum Papieru i Druku (2007)	Łódź	Przy Instytucie Papiernictwa i Poligrafii Politechniki Łódzkiej, zabytkowe urządzenia do produkcji papieru, maszyny typograficzne oraz introligatorskie ze zbiorów R. Uljańskiego
Muzeum Papiernictwa (1995)	Konstancin-Jeziorna	Przy zakładach produkcyjnych firmy „Konstans” Sp. Z o.o., krótka historia papieru i papierni w Jeziornie, współczesna technologia produkcji papieru, własnoręczne czerpanie papieru
Muzeum Drukarstwa Warszawskiego (1982)	Warszawa	Oddział Muzeum Historycznego m. st. Warszawy, wszelkiego rodzaju druki, materiały typograficzne, dokumentacja działalności drukarzy, wydawców i księgarzy Warszawy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Zmyślony [2001], M. Rodacka [2003] i stron internetowych muzeów.

Szczególne pozycję wśród zbiorów tego typu ma założony i kierowany do 2000 r. przez Jerzego Giedroycia Instytut Literacki w Maisons-Laffitte pod Paryżem. W 2008 r. rozpoczęły się prace konserwatorsko-inwentaryzacyjne nad Archiwum „Kultury” oraz remont siedziby Instytutu. Po ich zakończeniu placówka ma być otwarta dla zainteresowanych.

Z punktu widzenia turysty biblioteki i archiwa literackie mają jednak jedną poważną wadę. Dostęp do bezcennych, oryginalnych eksponatów (np. rękopisów) jest z reguły bardzo utrudniony, a niekiedy wręcz wykluczony.

Celem podróży miłośników literatury są nie tylko placówki o charakterze muzealnym, ale również obiekty ogólnodostępne, takie jak: pomniki, popiersia czy tablice pamiątkowe upamiętniające znanych twórców literatury. Wznoszone są one licznie w wielu miastach, podkreślając ich związek z pisarzem, nawet jeśli jego obecność była krótkotrwała, a wrażenia z pobytu niezbyt pochlebne⁵.

W ostatnich latach powstało w Polsce kilkanaście oryginalnych, ciekawych pomników składających hołd mistrzom pióra, bohaterom dzieł literackich lub po prostu wyrażających pełen szacunek stosunek do literatury i książki. Należą do nich m.in.:

- tzw. **pomniki-ławeczki**, najbardziej znane z nich to ławeczki: Tuwima w Łodzi, Reymonta w Łodzi, Prusa w Nałęczowie, Poetów (Z. Herberta, A. Osieckiej i J. Brzechwy) w Tarnowie, Oskara (bohatera *Blaszanego bębenka*, zwana też Ławeczką G. Grassa) w Gdańsku, Dobrego wojaka Szwejka w Sanoku czy Studenta w Warszawie (siedzącego na ławce obok książek, z których jedna ma wysuwaną kartkę), Poświatowskiej w Częstochowie,
- **pomniki książki** w Kaliszu, Strykowie k. Łodzi i Lesku,
- **Powodziańska** we Wrocławiu – kobieta dźwigająca książki upamiętnia poświęcenie wrocławian ratujących zbiory biblioteki uniwersyteckiej podczas powodzi w 1997 r.

Wyjątkowa w skali kraju jest też **Aleja Sław** w Kielcach. Tworzą ją umieszczone na granitowych postumentach 24 popiersia znamienitych artystów, w tym również i pisarzy: M. Bułhakowa, J. Conrada, W. Gombrowicza, M. Grechuty, Z. Herberta, J. Joyce'a, M. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej i S.I. Witkiewicza.

Miejsca związane z życiem i twórczością popularnego literata, a także miejsca i krajobrazy opisane w jego dziełach są często łączone trasą, polecaną do wędrowki miłośnikom jego twórczości. Powstają w ten sposób literackie szlaki turystyczne. Poświęcone są one albo postaci twórcy (szlaki biograficzne), albo bohaterowi/om jego książek. Mogą też łączyć te dwa elementy. Niektóre szlaki wyznaczone są w terenie (specjalne oznakowanie, tablice informacyjne), inne istnieją tylko w publikacjach (np. trasy samochodowe na mapach i w przewodnikach turystycznych) lub Internecie (tzw. szlaki wirtualne, popularne zwłaszcza w miastach). Jeszcze inne właściwie trudno nazwać prawdziwymi szlakami – są to np. jedynie popularne, często powtarzane, trasy wycieczek organizowanych przez touroperatorów lub zbiory miejsc i obiektów w mieście polecanych do zwiedzania.

Oferta turystycznych szlaków o tematyce literackiej w Polsce jest dość uboga (tab. 6). Obejmuje praktycznie tylko kilka tras. Interesującym pomysłem jest powstanie w ostatnich latach międzynarodowych szlaków A. Fredry i Dobrego Wojaka Szwejka. Poważną przeszkodą w ich penetracji są jednak trudności w przekraczaniu granicy polsko-ukraińskiej.

⁵ Dotyczy to np. tablic upamiętniających pobyt J.W. Goethego w Krakowie i na Szczelińcu Wielkim.

Dlatego największe szanse zyskania uznania wśród polskich turystów ma Szlak Literacki, a właściwie dwie jego odnogi: Małopolska i Świętokrzyska. Prace nad ich wytyczeniem trwają od 2007 r. Trasa świętokrzyska jest już częściowo oznakowana i oddana do użytku. Ukazał się nawet przewodnik po szlaku (*Świętokrzyski Szlak Literacki* 2007). Popularność Szlaku Literackiego powinna wynikać z jednej strony z jego różnorodności (liczne miejsca i pamiątki związane z różnymi autorami), z drugiej zaś – atrakcyjności krajobrazowej i przyrodniczej obszaru.

Tabela 6. Literackie szlaki turystyczne w Polsce

Nazwa szlaku (Rok powstania)	Charakterystyka
<i>Małopolski Szlak Literacki</i> (od 2007)	5 lokalnych pętli i 15 miejsc na szlaku, związanych m.in. z W. Potockim, W. Polem, E. Zegadłowiczem, W. Orkanem, J. Kasprowicem, S. I. Witkiewiczem, K. Makuszyńskim, rodziną Pawlikowskich, S. Mrożkiem, poetami tarnowskimi
<i>Świętokrzyski Szlak Literacki</i> (od 2007)	połączy ponad 40 miejscowości związanych z życiem i twórczością m.in. M. Reja, H. Sienkiewicza, S. Żeromskiego, J. Iwaszkiewicza, W. Gombrowicza, A. Dygasińskiego, G. Herlinga-Grudzińskiego, W. Myślińskiego, L. Staffa
<i>Szlak Śladami Aleksandra Fredry</i> (2004)	międzynarodowy szlak polsko-ukraiński wytyczony na podstawie pamiętnika A. Fredry „Trzy po trzy”, wiedzie m.in. przez: ruiny zamku „Kamieniec”, Hoczew, Sambor, Beńkową Wisznę, Rudki, Lwów, Przemyśl, Surochów k/Jarosławia, Nienadową, do zamku „Kamieniec”
<i>Szlak Śladami Dobrego Wojaka Szwejka</i> (2004)	międzynarodowy szlak pieszy i rowerowy (R-63), próba odtworzenia trasy, którą przemierzał bohater książki J. Haška (liczne cytaty), oprócz fikcji literackiej głównym tematem szlaku są dzieje Galicji w czasach Cesarstwa Austro-Węgierskiego
<i>Szlak Śladami Eberharda Mocka</i> (2008)	Wirtualny szlak po centrum Wrocławia, łączy miejsca znane z kryminałów M. Krajewskiego
<i>Wielkopolski Szlak Adama Mickiewicza</i> (?)	dwa warianty: północny i południowy, miejsca odwiedzone przez A. Mickiewicza podczas pobytu w Wielkopolsce w latach 1831-1832, w tym pałac w Śmiełowie – muzeum biograficzne poety

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów promocyjnych i stron internetowych szlaków.

Warto jeszcze wspomnieć o klasycznych turystycznych trasach literackich poza granicami Polski. Najbardziej znane i najchętniej uczęszczane to:

- *Śladami bohaterów Trylogii* (lub: *W stepie szerokim...*) – różne warianty przebiegu trasy, ale niemal zawsze występuje Lwów, Zbaraż, Kamieniec Podolski, Okopy św. Trójcy, Chocim, Żółkiew, a także związany z J. Słowackim Krzemieniec,
- *Szlak A. Mickiewicza na Litwie i Białorusi* – obejmuje Zaosie, Nowogródek, jezioro Świtez, Wilno, Troki, Kowno, niekiedy także do programu wycieczki włączane są, związane z E. Orzeszkową, Grodno i Bohatyrowicze.

Odrębne zagadnienie stanowi Wilno. Nie ma chyba drugiego miasta, nie wyłączając Krakowa, które otaczałaby taka literacka legenda. Tworzą ją zarówno wileńskie zyciorysy niemal wszystkich wybitnych polskich pisarzy XIX i początku XX w. (A. Mickiewicz, J. Słowacki, J.I. Kraszewski, W. Syrokomla, Cz. Miłosz, T. Konwicki), jak i obrazy miasta utrwalone na kartach najwybitniejszych dzieł polskiej literatury (*Pan Tadeusz*, *Dziady cz. III*). Status świętego miasta, kolebki romantyzmu, wzmacnia dodatkowo mit utraconego raju – „kraju lat dziecińczych”. Dlatego w świadomości Polaków Wilno na zawsze pozostanie miastem magicznym, odrealnionym, wyśnionym.

Podobnie niezwykle, baśniowy (choć może nie aż tak wyidealizowany) obraz posiada w literaturze Zakopane i Podhale. Za sprawą fascynacji góralszczyzną poetów Młodej Polski powstał i utrwalił się w polskiej kulturze mit Tatr – pięknej, groźnej krainy prostych i dumnych ludzi, będącej symbolem wolności i świetności narodu. U jego podstaw leżą dzieła: K. Przerwy-Tetmajera (*Na skalnym Podhalu*, wiersz *Melodia mgieł nocnych. Nad Czarnym Stawem Gąsienicowym*), S. Witkiewicz (*Tatry w śniegu, Na przełęczy*), J. Kasprowicza (*Cisza wieczorna*), W. Orkana (*W Roztokach, Drzewiej*)⁶, a także utwory W. Pola, A. Asnyka, L. Staffa, J. Kurka, J. Przybosia, J. Iwaszkiewicza i innych [por. np. *Tatry i górale...* 1992].

Wśród innych polskich miast, które posiadają swoje literackie mity i arcydzieła jednoznacznie z nimi utożsamiane, należy wymienić:

- Gdańsk – powieści Güntera Grassa (tzw. trylogia gdańska: *Błaszany bębenek*, *Kot i mysz*, *Psie lata*) i Pawła Huelle (*Weiser Dawidek*),
- Łódź – *Ziemia obiecana* Władysława Stanisława Reymonta,
- Poznań – *Jeźyczada*, cykl książek dla młodzieży autorstwa M. Musierowicz,
- Wrocław – seria czarnych kryminałów M. Krajewskiego, których akcja rozgrywa się w niemieckim Breslau.
- Oczywiście literackie legendy, i to bardzo liczne, mają także:
- Kraków (m.in. środowisko cyganerii krakowskiej okresu Młodej Polski na czele ze S. Przybyszewskim, utwory T. Boya-Żeleńskiego i innych autorów kabaretu Zielony Balonik, *Wesele*, *Wyzwolenie* S. Wyspiańskiego, *Zaczarowana dorożka* K.I. Gałczyńskiego, działalność P. Skrzyneckiego i poetów z kręgu Piwnicy pod Baranami, m.in. M. Grechuty, L.A. Moczulskiego, G. Turnaua, *Spis cudzołożnic* J. Pilcha) oraz

⁶ Twórczość W. Orkana związana jest przede wszystkim z Górcami.

• Warszawa (np. *Lalka* B. Prusa, *Ludzie bezdomni*, *Przedwiośnie* S. Żeromskiego, *Kariera Nikodema Dyzmy* T. Dołęgi-Mostowicza, *Kamienie na szaniec* A. Kamińskiego, *Pamiętnik z powstania warszawskiego* M. Białoszewskiego, *Zły* L. Tyrmanda, *Cafe pod Minogą*, felietony i humoreski S. Wiecheckiego „Wiecha”, wiersze J. Tuwima, K.K. Baczyńskiego, T. Gajcego, W. Broniewskiego, K.I. Gałczyńskiego, Cz. Miłosza).

Paradoksalnie jednak, duża liczba wartościowych utworów mitologizujących przestrzeń miejską nie ułatwia wykreowania literackiego produktu turystycznego. Mnogość mitów „rozmywa” bowiem wizerunek miasta, sprawia, że jest on mało wyrazisty, niekiedy nawet niespójny czy wewnętrznie sprzeczny. Z tego punktu widzenia korzystniej jest posiadać jedno dzieło, ale o dużej sile oddziaływania na emocje czytelników.

Potencjał turystyki filmowej

W porównaniu z turystyką literacką potencjał turystyki filmowej w Polsce jest zdecydowanie skromniejszy pod względem ilościowym. Ma też zupełnie inny charakter. Materialnych obiektów związanych z filmem, które byłyby dla turystów zarówno interesujące, jak i łatwo dostępne nie jest dużo. Dominują przede wszystkim walory niematerialne: różnego rodzaju wydarzenia o tematyce filmowej, a także szczególne miejsca i plenery, posiadające „drugie dno”, przemawiające dla „wtajemniczonych”.

W Polsce funkcjonują zaledwie cztery muzea poświęcone historii polskiego przemysłu filmowego (tab. 7). Instytucją muzealną z prawdziwego zdarzenia, mającą solidne podstawy naukowe, jest jednak właściwie tylko Muzeum Kinematografii w Łodzi. Placówka powstała w 1976 r., najpierw jako część Muzeum Historii Miasta Łodzi, później uzyskała samodzielność. Siedziba muzeum znajduje się nieopodal słynnej Filmówki (PWSFTviT w Łodzi) w dawnym pałacu K. Scheiblera (który zresztą stanowił scenografię kilku filmów). Aktualnie zbiory muzealne liczą ponad 50 tys. eksponatów i obejmują działy: historii kina, techniki filmowej, plakatu i scenografii oraz animacji. Do najcenniejszych przedmiotów zalicza się nagrody A. Wajdy (choć najważniejsze statuetki reżyser przekazał Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego)⁷. Placówka prowadzi szeroką działalność popularyzatorską – posiada nowoczesną salę widowiskowo-kinową, w której wyświetlane są ambitne filmy z muzealnej filmoteki (1,5 tys. tytułów). Jest też organizatorem Festiwalu Muzyki Filmowej i Ogólnopolski Festiwal Mediów „Człowiek w Zagrożeniu”.

Pozostałe trzy muzea filmowe mają charakter bardziej popularny. Poświęcone są bohaterom „kultowych” filmów fabularnych (Hans Kloss, Pawlak i Kargul), a także dobranocek. Właściwie jedyną w naszym kraju udaną próbą wykorzystania scenografii

⁷ Prawdziwego Oskara można obejrzeć w Muzeum Historii Miasta Łodzi. Dostał go Artur Rubinstein w 1969 r. za główną rolę w filmie *L'Amour de la Vie* (*Kocham życie*).

filmowej do stworzenia atrakcji turystycznej jest Skansen Filmowy Soplicowo w Cichowie. Można w nim obejrzeć dekoracje z planu filmowego *Pana Tadeusza*. Prawdziwego filmowego parku rozrywki jak dotąd jednak w Polsce nie ma.

Dlatego celem turystyki filmowej stają się inne, mniejszej rangi, obiekty, będące materialnym świadectwem historii polskiej kinematografii. Wśród ciekawszych tego typu atrakcji turystycznych warto wymienić: tzw. Aleje Gwiazd w Międzyzdrojach i Gdańsku (odciski dłoni artystów) oraz Łodzi (gwiazdy aktorów, reżyserów i operatorów), pomniki upamiętniające ważne wydarzenia (np. premierę pierwszego polskiego filmu fabularnego), wybitnych aktorów (np. Zbyszka Cybulskiego), a nawet filmowych bohaterów (np. Kargula i Pawlaka). Szczególnym szacunkiem otaczane są też miejsca wiecznego spoczynku zasłużonych ludzi kina. Najwięcej grobów znamienitych aktorów i reżyserów znajduje się na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Tabela 7. Wybrane obiekty – filmowe atrakcje turystyczne

Miejscowość	Nazwa	Rok powstania	Charakterystyka
Cichowo (gm. Krzywiń)	Skansen Filmowy Soplicowo	1999	Scenografia Allana Starskiego z filmu „Pan Tadeusz”: lamus (biuro skansenu), wozownia (zwierzyniec), spichlerz (planowane kino cyfrowe), stajnia (sala spotkań i biesiad), stodoła (planowane wystawy filmowe) i kurnik
Gdynia	Pomnik Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych	2007	Pomnik w kształcie taśmy filmowej, na której kłatkach zapisano laureatów kolejnych edycji festiwalu
Katowice	Muzeum Hansa Klossa	2009	Placówka kulturalno-rozrywkowa ukazująca fenomen <i>Stawki większej niż życie</i> , miejsce spotkań sympatyków serialu, prezentowane są m.in. woskowe figury Klossa i Brunnera, rekwizyty z planu filmowego, fotosy, nagrody twórców serialu, gadzety związane z filmem
Kraków	Muzeum UJ	–	Filmowe nagrody A. Wajdy: Oskar, Złota Palma z Cannes, Złoty Lew z Wenecji
Lubomierz	Muzeum Kargula i Pawlaka	1996	Małe muzeum w Domu Płócienników – kamienicy przy rynku, oryginalne i fikcyjne rekwizyty z filmu <i>Sami swoi</i> , obok kolekcja tablic upamiętniających pobyty w miasteczku sławnych aktorów
Łódź	Aleja Gwiazd (Sławy)	1998	45 gwiazd: po wschodniej stronie ul. Piotrkowskiej – reżyserów i operatorów, po stronie zachodniej – aktorów

Łódź	Muzeum Kinematografii	1976	Siedziba: pałac Scheiblera, ponad 50 tys. eksponatów w 4 działach: historia kina, technika filmowa (m.in. fotoplastikon z 1900 r.), plakat i scenografia, animacja. Na dziedzińcu: elementy scenografii filmowej m.in. ze <i>Starej baśni</i> i <i>Kingsajzu</i>
Międzyzdroje/ Gdańsk	Aleja Gwiazd Promenada Gwiazd	1996 2006	Łącznie ok. 120 mosiężnych dłoni odcisniętych przez artystów (nie tylko filmowców)
Rzeszów	Muzeum Dobranocek	2008	Eksponaty ze zbiorów W. Jamy: lalki z filmów kukielkowych, różnego rodzaju przedmioty związane z popularnymi dobranockami
Smolniki (k. Wizajn)	Punkt widokowy <i>U Pana Tadeusza</i>	po 1999	„Litewskie” krajobrazy
Toruń	Pomnik Kargula i Pawlaka	2006	Pomnik bohaterów filmu <i>Sami swoi</i> przed kinem Cinema City
Warszawa	Cmentarz Powązkowski	1790	Groby wybitnych aktorów i reżyserów, m.in.: A. Bardiniego, H. Bielickiej, B. Bilewskiego, M. Czechowicza, M. Ćwiklińskiej, M. Dmochowskiego, E. Dziewońskiego, T. Fijewskiego, W. Hańczy, G. Holoubka, K. Jędrusik, Z. Kęstowicza, K. Kieślowskiego, J. Kociniaka, Z. Maklakiewicza, B. Pawlika, M. Perepeczki, A. Śląskiej
Warszawa	Cmentarz Wojskowy	1912	groby wybitnych aktorów, reżyserów i operatorów filmowych, m.in.: L. Buczkowskiego, A. Dymyzy, W. Glińskiego, R. Hanin, K. Kolbasiuka, T. Łomnickiego, J. Machulskiego, A. Munka, Cz. Petelskiego, L. Pietraszkiewicza, S. Różewicza, P. Sobocińskiego
Warszawa	Tablica upamiętniająca pierwszy polski film fabularny		Tablica w miejscu premiery filmu <i>Antoś po raz pierwszy w Warszawie</i> (1908)
Wrocław	Kino Dworcowe	1947	Prawdopodobnie ostatnie w Europie kino dworcowe
Wrocław	Tablica pamięci Z. Cybulskiego	1997	Tablica na peronie III Dworca Głównego, odsłonięta w 30. rocznicę śmierci aktora przez A. Wajdę

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych materiałów.

Prawdziwym świętem miłośników kina są różnego rodzaju festiwale filmowe. Mogą one przyjmować postać konkursów, przeglądów, prezentacji, spotkań z twórcami, warsztatów dla studentów, dyskusji panelowych, targów dla profesjonalistów itd. Ogółem w Polsce odbywa się ok. 40 tego typu wydarzeń (tab. 8). Do najważniejszych należą:

- Międzynarodowy Festiwal Sztuki Autorów Zdjęć Filmowych Plus Camerimage w Łodzi – największy i najbardziej prestiżowy na świecie festiwal sztuki operatorskiej (15 edycji),
- Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni – najważniejszy festiwal polskich filmów (33 edycje),
- Krakowski Festiwal Filmowy – festiwal filmów krótkometrażowych i dokumentalnych (48 edycji),
- Warszawski Międzynarodowy Festiwal Filmowy (24 edycje),
- festiwal Era Nowe Horyzonty we Wrocławiu (8 edycji).

Większość festiwali filmowych odbywa się w dużych miastach – przede wszystkim w Łodzi (10 imprez), Warszawie, Wrocławiu, Krakowie i Trójmieście. Wynika to z jednej strony z wieloletniej tradycji filmowych tych ośrodków, z drugiej z posiadania odpowiedniego zaplecza technicznego koniecznego do realizacji takich przedsięwzięć. Koncentracja imprez filmowych w największych aglomeracjach pogłębiła się w ostatnich latach, kiedy doszło do spektakularnych przejęć uznanych festiwali, które swoją markę wypracowały w mniejszych miastach (np. Cieszyn, Kazimierz Dolny).

Bardzo prestiżowym wydarzeniem jest też najstarszy w Polsce festiwal aktorski – Przegląd Piosenki Aktorskiej we Wrocławiu (29 edycji).

Oprócz typowych festiwali filmowych dużym zainteresowaniem cieszą się również masowe imprezy, skierowane do szerokiej publiczności. Do najbardziej znanych należą Wakacyjny Festiwal Gwiazd (najpierw w Międzyzdrojach, obecnie w Gdańsku) i Ogólnopolski Festiwal Filmów Komedii w Lubomierzu.

Odrębną kategorię w tej grupie stanowią uroczyste gale wręczenia nagród przyznawanych gwiazdom ekranu. Zwycięzców wybiera jury (krytycy, eksperci, specjalna kapitała) lub sami widzowie w głosowaniu. Wśród najważniejszych polskich nagród filmowych należy wymienić: Złotą Kaczkę (miesięcznika Film, dla najlepszego polskiego filmu), Nagrodę im. Zbyszka Cybulskiego (miesięcznika Kino, dla najlepszego młodego aktora), Polskie Nagrody Filmowe Orły (Polskiej Akademii Filmowej, w 11 kategoriach), Telekamery (magazynu Tele Tydzień, 10 kategorii), Wiktory (Akademii Telewizyjnej, m.in. dla aktora telewizyjnego) i inne.

Niezmiernie dużym powodzeniem wśród turystów cieszą się miejsca (obiekty, krajobrazy) znane z ekranu kinowego lub telewizyjnego. Tabela 9 prezentuje wybrane plenery w Polsce, w których nakręcono znane filmy. Są to zarówno cenione, klasyczne dzieła filmowe, jak i współczesne filmy rozrywkowe czy seriale telewizyjne. W tym przypadku wartość artystyczna obrazu ma mniejsze znaczenie, niż popularność i emocje, jakie film wzbudza u widzów.

Tabela 8. Ważniejsze wydarzenia filmowe w Polsce

Miejscowość	Nazwa wydarzenia	Uwagi
Białystok	Podlaski Festiwal Krótkich Filmów Niezależnych <i>żubrOFFka</i>	festiwal krótkich filmów amatorskich i studenckich, od 2006 r.
Bydgoszcz	AFF-Era Filmowa	festiwal o charakterze edukacyjnym, filmy dobierane są wg zmieniającego się klucza tematycznego (np. komedie, światowe arcydzieła, kino latynoamerykańskie), od 1984 r., w 2008 r. 23. edycja
Cieszyn	„Wakacyjne Kadry”	festiwal polskich filmów fabularnych i dokumentalnych, od 2006 r., główna nagroda: Złota Podkowa
Gdańsk	Festiwal Dobrego Humoru	festiwal filmów i seriali komediowych, od 2000 r., główna nagroda: Błękitny Melonik Charliego
Gdańsk	(Wakacyjny) Festiwal Gwiazd	prezentacje filmów, widowiska plenerowe, spektakle teatralne, wystawy, „Spotkanie z Gwiazdą” (aktorem, reżyserem), uroczyste odcisnięcie dłoni przez artystów (nie tylko filmowych) na Promenadzie Gwiazd, od 1996 r. (do 2005 r. w Międzyzdrojach)
Gdynia	Festiwal Polskich Filmów Fabularnych	najważniejszy festiwal polskich filmów fabularnych, powstałych w ciągu ostatniego roku, obok konkursu głównego: panorama kina polskiego, konkurs kina niezależnego, konkurs młodego kina, od 1974 r. (do 1986 r. w Gdańsku), w 2008 r. 33. edycja, nagroda główna: Złote Lwy
Jelenia Góra	Międzynarodowy Festiwal Filmowy ZOOM – ZBLIŻENIA	prezentacje i promocja niezależnej sztuki filmowej, od 1998 r.
Jelenia Góra	Festiwal Filmów Komediowych i Niezależnych BAREJAda	od 2002 r. (15. rocznica śmierci S. Barei), główna nagroda: statuetka Misia
Katowice	Festiwal Filmów Kultowych	prezentacje filmów szeroko rozumianych jako „kultowe”, bez konkursu, pod honorowym patronatem K. Kutza oraz prezydenta Katowic

Kraków	Międzynarodowy Festiwal Filmowy Etiuda & Anima	festiwal studentów szkół filmowych i artystycznych, od 1994 r. (do 2005 r. pod nazwą MFF Etiuda), główna nagroda: Złoty Dinozaur
Kraków	Krakowski Festiwal Filmowy	festiwal filmowy poświęcony filmom krótkometrażowym i dokumentalnym, od 1961 r. (w 2008 r. 48. edycja), od 2006 r. towarzyszą mu Krakowskie Targi Filmowe, główne nagrody: Złoty Smok – Grand Prix festiwalu międzynarodowego, Złoty Lajkonik – Grand Prix festiwalu ogólnopolskiego, Smok Smoków – za całokształt twórczości
Łądek-Zdrój	Przegląd Filmów Górskich im. Andrzeja Zawady	prezentacje filmów dokumentalnych i fabularyzowanych o tematyce górskiej, od 1995 r.
Lublin	Międzynarodowe Dni Filmu Dokumentalnego „Rozstaje Europy”	prezentacja filmów dokumentalnych dotyczących problemów koegzystencji różnych kultur
Lubomierz	Ogólnopolski Festiwal Filmów Komediowych	od 1997 r., konkursy na najśmieszniejszy film sezonu o Złoty Granat i Niezależnego Kina Komediowego o Złotą Zawleczkę, liczne imprezy towarzyszące: wieczorne i nocne projekcje filmowe, wystawy fotografii, spotkania z twórcami kina, koncerty
Łagów	Lubuskie Lato Filmowe	od 1969 r. (od 1990 r. festiwal kina krajów postkomunistycznych), odwołany w 2008 r., główna nagroda: Złote Grono
Łódź	Międzynarodowy Festiwal Sztuki Autorów Zdjęć Filmowych Plus Camerimage	największy na świecie festiwal filmowy poświęcony sztuce operatorów filmowych, w latach 1993-99 w Toruniu, od 2000 r. w Łodzi, główne nagrody: Złota Żaba i Złota Kijanka
Łódź	Explorers Festival	festiwal gór, sportów ekstremalnych i przygody, prezentujący filmy i pokazy multimedialne na temat podróży i sportów ekstremalnych, od 1999 r., nagrody: „Nagroda Explorer” (za prezentację multimedialną) i „Camera Extreme” (dla operatora filmu)

Łódź	Międzynarodowy Festiwal Szkół Filmowych i Telewizyjnych MEDIASCHOOL	festiwal filmów studentów szkół filmowych z całego świata, od 1994, główna nagroda: Grand Prix
Łódź	Festiwal Muzyki Filmowej	festiwal poświęcony twórczości wybranego kompozytora muzyki filmowej, od 1997 r. co dwa lata,
Łódź	Ogólnopolski Festiwal Mediów „Człowiek w Zagrożeniu”	przegląd twórczości dokumentalnej – filmowej, telewizyjnej, video, a także radiowej, od 1990 r., główna nagroda: „Biała Kobra”
Łódź	Międzynarodowy Festiwal Filmów Przyrodniczych im. Wł. Puchalskiego	festiwal filmowców – przyrodników, co 2 lata
Łódź	Festiwal Kultury Jidysz	prezentacja dorobku artystycznego żydowskiej diaspory używającej języka jidysz, w tym Festiwal Sztuki Filmowej Jidysz, od 2006 r.
Łódź	Festiwal Polskich Wideoklipów Yach Film	jedyny w Polsce i jeden z niewielu w Europie festiwal teledysków, od 1989 r. (najpierw w Bydgoszczy, w latach 1990-2008 w Gdańsku), Grand Prix dla najlepszego polskiego wideoklipu z ostatniego roku
Łódź	Festiwal Animacji „Reanimacja”	międzynarodowy festiwal amatorskich i profesjonalnych filmów animowanych, od 2004 r., główna nagroda: Złoty Ślimak
Łódź	Ogólnopolski Festiwal Filmów Komórkowych „Offk-A”	prezentacje filmów kręconych telefonami komórkowymi, aparatami cyfrowymi oraz amatorskimi kamerami, od 2006 r.
Poznań	Ale Kino! Międzynarodowy Festiwal Filmów Młodego Widza	od 1969 r. (wcześniej przeglądy filmowe), 26. edycja w 2008 r.
Sopot	Sopot Film Festival	międzynarodowy festiwal filmów krótkometrażowych, prezentujący głównie eksperymentalne dzieła nowych technologii cyfrowych, od 2001 r.
Toruń	Międzynarodowy Festiwal Filmowy Tofifest	festiwal offowy prezentujący młode kino <i>niezależne</i> , nagrody: Złoty OFFIK oraz FLISAK (dla najlepszego filmu z regionu)
Toruń	Młode Kino Europejskie	festiwal prezentujący pierwsze i drugie filmy młodych europejskich reżyserów, od 1999 r.

Warszawa	Lato Filmów	międzynarodowy festiwal filmowy i artystyczny, w latach 1995-2004 w Kazimierzu nad Wisłą, 2005-2007 w Toruniu, od 2008 r. w Warszawie
Warszawa	Planete Doc Review	jedyny w Europie festiwal poświęcony w całości długometrażowym filmom dokumentalnym, od 2004 r.
Warszawa	Warszawski Międzynarodowy Festiwal Filmowy	festiwal kina światowego, europejskiego i polskiego, liczne imprezy towarzyszące, od 1985 r. (do 1990 r. jako Warszawski Tydzień Filmowy), w 2008 r. 24. edycja
Warszawa, Gdynia, Łódź, Kraków, Toruń, Wrocław, Poznań	Europejski Festiwal Filmowy (dawniej Festiwal Filmów Unii Europejskiej)	filmy kina europejskiego i polskiego, od 1995 r. (od 2004 r. pod obecną nazwą), Nagroda Publiczności i Nagroda Dziennikarzy
Warszawa, Łódź, Wrocław, Gdańsk, Toruń, Kraków	AfryKamera – Ogólnopolski Festiwal Filmów Afrykańskich	od 2006 r., edycje: wiosenna i jesienna, w różnych miastach, główna nagroda publiczności: Zebra
Wrocław	Era Nowe Horyzonty (Nowe Horyzonty)	festiwal filmów wykraczających poza granice konwencjonalnego kina, w 2001 r. w Sanoku, w latach 2002-2005 w Cieszynie i Czeskim Cieszynie, od 2006 r. we Wrocławiu, konkurs na najlepszy film zagraniczny wg publiczności
Wrocław	Festiwal Kina Amatorskiego i Niezależnego KAN	międzynarodowy festiwal filmów amatorskich, dwie kategorie: fabuła i dokument, od 1999 r., główna nagroda: „Złota KANewka”
Wrocław	Przegląd Piosenki Aktorskiej	najstarszy festiwal aktorski w Polsce, Konkurs Aktorskiej Interpretacji Piosenki oraz cykle koncertów i spektakli muzycznych, od 1976 r., 29 edycji
Września	Ogólnopolski Festiwal Sztuki Filmowej „Prowincjonalia”	konkurs polskich filmów fabularnych, telewizyjnych i dokumentalnych o tematyce wiejskiej i małomiasteczkowej, nagroda główna: „Jańcio Wodnik”, od 1994 r.

Zakopane	Spotkania z Filmem Górskim	festiwal filmów górskich, w tym Międzynarodowy Konkurs Filmu Górskiego, od 2005 r.
Zwierzyniec	Letnia Akademia Filmowa	niekonkursowy festiwal filmowy, od 2000 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów promocyjnych i stron internetowych festiwali.

Zainteresowanie plenerami jest najczęściej krótkotrwałe i ściśle wiąże się z okresem wyświetlania filmu w kinach lub telewizji. Potem stopniowo zanika. Tym bardziej, że najczęściej o filmowej „karierze” danego miejsca wspominają jedynie przewodnicy i nieliczne wydawnictwa krajoznawcze. Brak jest przykładów udanego zdyskontowania popularności filmowej w dłuższym czasie. Turystom pozostaje jedynie porównanie zapamiętanych obrazów z zastaną rzeczywistością.

Tabela 9. Popularne wśród turystów plenery filmowe

Miejscowość/obiekt	Filmy
Baranów Sandomierski, zamek	<i>Czarne chmury</i> (1973, reż. A. Konic)
Biskupin	<i>Ogniem i mieczem</i> (1999, reż. J. Hoffman), <i>Stara baśń: Kiedy słońce było bogiem</i> (2003, reż. J. Hoffman)
Bolków, zamek	<i>Wiedźmin</i> (2001 reż. M. Brodzki), <i>Tajemnica twierdzy szyfrów</i> (2007, reż. A. Drabiński)
Chęciny	<i>Pan Wołodyjowski</i> (1968, reż. J. Hoffman)
Czocha, zamek	<i>Tajemnica twierdzy szyfrów</i> (2007, reż. A. Drabiński)
Gdańsk	<i>Człowiek z żelaza</i> (1981, reż. A. Wajda)
Górny Śląsk	filmy K. Kutza: <i>Sól ziemi czarnej</i> (1969), <i>Perła w koronie</i> (1971), <i>Paciorki jednego różańca</i> (1979), <i>Śmierć jak kromka chleba</i> (1994)
Jeruzal	<i>Ranczo</i> (2006, reż. W. Adamczyk)
Kłodzko	<i>Czterej pancerni i pies</i> (1966-1970, reż. K. Nałęczki)
Kozłówka, pałac Zamoyskich	<i>Pan Samochodzik i niesamowity dwór</i> (1986, reż. J. Kidawa), <i>Chopin - pragnienie miłości</i> (2002, reż. J. Antczak)
Kraków	<i>Historia żółtej cizemki</i> (1961, reż. S. Chęciński), <i>Królowa Bona</i> (1980-1982, reż. J. Majewski), <i>Lista Schindlera /Schindler's List/</i> (1993, reż. S. Spielberg), <i>Anioł w Krakowie</i> (2002, reż. A. Więcek), <i>Vinci</i> (2004, reż. J. Machulski), <i>Karol – człowiek, który został papieżem</i> (2005, reż. G. Battiato) <i>Katyń</i> (2007, reż. A. Wajda)
Legnica	<i>Mała Moskwa</i> (2008, reż. W. Krzystek)
Lublin, Stare Miasto	<i>Czarne chmury</i> (1973, reż. A. Konic), <i>Chopin – pragnienie miłości</i> (2002, reż. J. Antczak)

Lubomierz, Dobrzykowice Wrocławskie	<i>Sami swoi</i> (1967, reż. S. Chęciński)
Łąck k. Gostynina	<i>Szatan z 7 klasy</i> (1960, reż. M. Kaniewska)
Łódź	<i>Stawka większa niż życie</i> (1968, reż. J. Morgenstern i A. Konic), <i>Ziemia obiecana</i> (1975, reż. A. Wajda), <i>Daleko od szosy</i> (1976, reż. Z. Chmielewski), <i>Kariera Nikodema Dyzmy</i> (1980, reż. J. Rybkowski, M. Nowicki), <i>Vabank</i> (1981, reż. J. Machulski), <i>Vabank II, czyli riposta</i> (1984, reż. J. Machulski), <i>Cudowne dziecko</i> (1987, reż. W. Dziki), <i>Ucieczka z kina Wolność</i> (1990, reż. W. Marczewski), <i>Kroll</i> (1991, reż. W. Pasikowski), <i>Edi</i> (2002, reż. P. Trzaskalski), <i>Kariera Nikosia Dyzmy</i> (2002, reż. J. Bromski), <i>Dotknij mnie</i> (2003, reż. A. Jadowska, E. Stankiewicz)
Malbork, zamek	<i>Krzyżacy</i> (1960, reż. A. Ford), <i>Samochodzik i templariusze</i> (1972, reż. H. Drapella)
Modlin, twierdza	<i>CK Dezerterzy</i> (1986, reż. J. Majewski), <i>Pułkownik Kwiatkowski</i> (1996, reż. K. Kutz)
Niedzica, zamek	<i>Wakacje z duchami</i> (1971, reż. S. Jędryka)
Olstyn k. Częstochowy	<i>Rękopis znaleziony w Saragossie</i> (1965, reż. W. Has)
Pieskowa Skała	<i>Janosik</i> (1974, reż. J. Passendorfer), <i>Pierścień i róża</i> (1986, reż. J. Gruza), <i>Ogniem i mieczem</i> (1999, reż. J. Hoffman)
Piotrków Trybunalski	<i>Vabank</i> (1981, reż. J. Machulski), <i>Urowadzenie Agaty</i> (1993, reż. M. Piwowski), <i>Jakub Kłamca /Jakob the Liar/</i> (1999, reż. P. Kassovitz), <i>Pan Tadeusz</i> (1999, reż. A. Wajda), <i>Przeprowadzki</i> (2000-2001, reż. L. Wosiewicz), <i>Szyfrowe prace</i> (2000, reż. P. Komorowski), <i>Przedwiośnie</i> (2001, reż. F. Bajon)
Poświętne	<i>Jak rozpętałem II wojnę światową</i> (1970, reż. T. Chmielewski), <i>Czterej pancerni i pies</i> (1966-70, reż. K. Nałęcki), <i>Hubal</i> (1973, reż. Bohdan Poręba), <i>Katyń</i> (2007, reż. A. Wajda)
Poznań	<i>Kroll</i> (1991, reż. W. Pasikowski)
Radzyń Chełmiński, Boguszewo	<i>Krzyżacy</i> (1960, reż. A. Ford), <i>Samochodzik i templariusze</i> (1972, reż. H. Drapella), <i>Wakacje z duchami</i> (1971, reż. S. Jędryka)
Sierpc, Muzeum Wsi Mazowieckiej	<i>Cwał</i> (1995, reż. K. Zanussi), <i>Pan Tadeusz</i> (1999, reż. A. Wajda), <i>Ogniem i mieczem</i> (1999, reż. J. Hoffman)
Smolniki (k. Wizajn)	<i>Dolina Issy</i> (1982, reż. T. Konwicki), <i>Pan Tadeusz</i> (1999, reż. A. Wajda)
Sobótka, g. Ślęza	<i>Panna Nikt</i> (1996, reż. A. Wajda)
Sokołka, Królowy Most/Tykocin, Supraśl	<i>U Pana Boga za piecem</i> (1998, reż. J. Bromski), <i>U Pana Boga w ogródku</i> (2007, reż. J. Bromski)

Szklarska Poręba, Wąwóz Kamieńczyka, Karkonosze	<i>Jak rozpętałem II wojnę światową</i> (1970, reż. T. Chmielewski), <i>Opowieści z Narnii: Księżę Kaspian / The Chronicles of Narnia: Prince Caspian</i> (2008, reż. A. Adamson), <i>Wiedźmin</i> (2001, reż. M. Brodzki)
Wałbrzych, zamek Książ, miasto	<i>Hrabina Cosel</i> (1968, reż. J. Antczak), <i>Trędowata</i> (1976, reż. J. Hoffman), <i>Magnat</i> (1986, reż. F. Bajon), <i>Biała wizytówka</i> (1986, reż. F. Bajon), <i>Panna Nikt</i> (1996, reż. A. Wajda), <i>Komornik</i> (2005, reż. F. Falk), <i>Sztuczki</i> (2007, reż. A. Jakimowski), <i>Tajemnica twierdzy szyfrów</i> (2007, reż. A. Drabiński)
Warszawa	<i>Zakazane piosenki</i> (1946, reż. L. Buczkowski), <i>Skarb</i> (1949, reż. L. Buczkowski), <i>Przygoda na Mariensztacie</i> (1954, reż. L. Buczkowski), <i>Wojna domowa</i> (1965-1966, reż. J. Gruza), <i>Nie lubię poniedziałku</i> (1971, reż. T. Chmielewski), <i>Czterdziestolatek</i> (1974-1977, reż. J. Gruza), filmy S. Barei: <i>Poszukiwany poszukiwana</i> (1973), <i>Nie ma róży bez ognia</i> (1974), <i>Miś</i> (1980), <i>Alternatywy 4</i> (1983), <i>Dom</i> (1980-2000, reż. J. Łomnicki), <i>Rozmowy kontrolowane</i> (1991, reż. S. Chęciński) <i>Pianista /The Pianist/</i> (2002, reż. R. Polański), <i>Warszawa</i> (2003, reż. D. Gakewski) <i>Plac Zbawiciela</i> (2006, reż. J. Kos-Krauze, K. Krauze)
Wieliczka, kopalnia soli	<i>Seksmisja</i> (1984, reż. J. Machulski)
zamek Grodziec	<i>Wiedźmin</i> (2001, reż. M. Brodzki)
zamek Ogrodzieniec	<i>Zemsta</i> (2002, reż. A. Wajda)
Zubrzyca Górna, Orawski Park Etnograficzny	<i>Janosik</i> (1974, reż. J. Passendorfer)
Żagań	<i>Czterej pancerni i pies</i> (1966-1970, reż. K. Nałęczki)

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych materiałów.

Fenomen turystyki literackiej i filmowej w Polsce

Niezwykle trudno jest ocenić rozmiary ruchu turystycznego wynikającego z pobudek literackich i filmowych. Jest to związane zarówno ze złożoną motywacją tego typu podróży (motywy literacko-filmowe mogą być drugorzędnymi celami wyjazdu), jak i brakiem odpowiednich opracowań. Właściwie temat ten nie znalazł jak dotąd należytego odzwierciedlenia w badaniach naukowych. Opublikowane do tej pory prace [m.in. Zmyślony 2001, Buczkowska 2007, 2008, 2009, Mikos von Rohrscheidt 2008, Wyszowska 2009] mają zaledwie charakter przyczynkarski; informują o istnieniu zjawiska, bez głębszego wnikania w jego strukturę, skalę i kierunki rozwoju. Istnieje więc pilna potrzeba podjęcia bardziej szczegółowych studiów nad turystyką literacką i filmową w Polsce.

Tym niemniej, opierając się na cytowanych już wcześniej publikacjach krajowych i zagranicznych, a także obserwacjach autora, można pokusić się o sformułowanie kilku ogólniejszych wniosków dotyczących charakteru tych form turystyki w naszym kraju.

1. Turystyka literacka w Polsce wciąż pozostaje na etapie tradycyjnych podróży o charakterze biograficznym – wycieczek do miejsc związanych z życiem i twórczością wybitnych pisarzy. Przejawia się to przede wszystkim odwiedzaniem muzeów biograficznych poświęconych literatom i literaturze. Skala tego ruchu jest jednak niewielka. Jak podaje M. Rodacka (2003) w latach 1994-1996 frekwencja w dwóch najpopularniejszych muzeach polskich pisarzy (H. Sienkiewicza w Oblęgorku i J. Kochanowskiego w Czarnolesie) wahała się na poziomie 40 tys. turystów rocznie. Granicę 20 tys. gości przekroczyło jeszcze tylko 5 placówek (muzea: Hymnu Narodowego w Będominie, Romantyzmu w Opinogórze, S. Żeromskiego w Nałęczowie, M. Konopnickiej w Żarnowcu i J. Kasprowicza w Zakopanem). Pozostałe muzea odwiedzało zaledwie kilka-kilkanaście tysięcy gości, a były i takie placówki, gdzie frekwencja wynosiła kilkaset osób.

Mimo braku nowszych badań, nie wydaje się, żeby sytuacja w tym zakresie uległa jakiegóż radykalnej poprawie. Przemawia za tym ogólna tendencja spadku czytelnictwa w Polsce, trudna w odbiorze dla przeciętnego turysty tematyka (np. literatura romantyczna), a także archaiczna, nieatrakcyjna dla współczesnego widza, forma większości ekspozycji muzealnych (tzw. muzea szklanych gablot).

Literackie muzea biograficzne odwiedzają przede wszystkim turyści w grupach zorganizowanych w trakcie programowych wycieczek szkolnych lub wielotematycznych podróży krajoznawczych. Mniejszość stanowią goście indywidualni – miłośnicy literatury.

Wśród innych form tej turystyki pewne znaczenie ma udział w różnego rodzaju wydarzeniach związanych z literaturą. Można tu wymienić np.:

- imprezy targowe, w tym największe w Polsce Międzynarodowe Targi Książki w Warszawie (w 2008 r. odbyła się 53. edycja, w której wzięło 600 wystawców z 30 krajów, wg szacunków organizatorów targi odwiedziło ok. 45 tys. osób, [<http://arspolona.eactive.pl/index.php?tu=463>]),
- uroczyste rozstrzygnięcia konkursów i plebiscytów, np. wręczenie prestiżowej Literackiej Nagrody Nike dla najlepszej książki roku (od 1997 r.),
- spotkania z autorami, wieczory poetyckie, dyskusje etc. – np. Krakowskie Spotkania Poetów w 1997 i 2000 r. z udziałem polskich i zagranicznych noblistów.

2. Turystyka fikcji literackiej jest w Polsce dopiero we wstępnej fazie rozwoju. Mimo kilku-kilkunastu dzieł jednoznacznie utożsamianych z określonym miastem czy regionem, nie udało się jak dotąd wykreować znanego w skali całego kraju produktu turystycznego wykorzystującego te zasoby. Do ciekawszych prób tworzenia tego typu oferty w oparciu o fabułę powieści J. Haška należy zaliczyć m.in. Wielkie Manewry Szwejkowskie w Twierdzy Przemyśl (już 11 edycji) oraz szlak *Śladami Dobrego Wojaka Szwejka*. Dużą popularność może wkrótce zyskać wrocławski szlak *Śladami Eberharda Mocka*, zwłaszcza w perspektywie bliskiej ekranizacji powieści

M. Krajewskiego. W Łodzi corocznie odbywają się Urodziny Tuwima (happeningi, zbiorowe recytacje) i Dzień Reymonta (specjalny pociąg retro do Lipiec Reymontowskich i całonocna biesiada teatralno-muzyczna). W Sierakowie Sławieńskim zaś powstała Wioska Hobbistów, oferująca przede wszystkim dzieciom fabularną grę terenową, różnorodne gry i zabawy oraz pokazy i warsztaty artystyczne (www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl). Podobny charakter, ale oparty na mitologii słowiańskiej, ma Kraina Legend Świątokrzyskich u stóp Łysej Góry. Wszystkie te przedsięwzięcia mają jednak głównie charakter regionalny i dość ograniczony zasięg oddziaływania.

W tym kontekście należy też wymienić organizowane przez liczne biura podróży w całej Polsce wycieczki na Ukrainę śladami bohaterów *Trylogii* H. Sienkiewicza. Na ich trasie znajdują się m.in. uwiecznione na kartach powieści Chocim, Kamieniec Podolski czy Zbaraż. Podobnie większość polskich wycieczek do Wilna odwiedza słynną celę Konrada z III części *Dziadów* w dawnym klasztorze Bazylianów (gdzie był więziony A. Mickiewicz).

3. Trochę odmiennie od podróży o charakterze literackim wygląda w Polsce turystyka filmowa. Podstawową różnicę stanowi mała liczba materialnych obiektów związanych z kinematografią, a te, które istnieją (np. szkoły czy wytwórnie filmowe) ze zrozumiałych względów są trudno dostępne dla turystów. W tej sytuacji głównymi celami miłośników kina są różnorodne wydarzenia związane z filmem (przede wszystkim festiwale filmowe, ale także spotkania z gwiazdami, warsztaty itp.) oraz plenery, w których nakręcono „kultowe” dzieła. Regułą jest jednak, że miejsca, które „zagrały” nawet w znanym filmie, nie wykorzystują tego w swej ofercie turystycznej. Poza informacjami podawanymi przez przewodników, obiekty lub miejsca „filmowe” nie oferują właściwie turystom dodatkowych przeżyć i emocji, związanych np. z możliwością wcielenia się w rolę głównego bohatera, odegrania słynnej sceny, przymierzenia stroju i zrobienia zdjęcia na tle scenografii.

O tym, jak duże jest jednak zapotrzebowanie na zajrzenie do filmowej „kuchni” i spotkanie z gwiazdami ekranu przekonują corocznie dni otwarte telewizji. Aby zwiedzić telewizyjne studia i filmowe hale produkcyjne, magazyny kostiumów i rekwizytów, scenografie znanych seriali, popatrzeć na pracę dziennikarzy oraz otrzymać autograf znanej postaci tworzą się wielogodzinne kolejki. W 2007 r. gmach TVP przy ul. Woronicza w Warszawie oraz 15 oddziałów terenowych telewizji publicznej odwiedziło łącznie 34 tys. osób (dane TVP).

Trudno jest przecenić promocyjną siłę oddziaływania telewizji jako medium. Miejsca pokazane na ekranie w odpowiedni sposób mogą bardzo szybko zyskać popularność i stać się celem wyjazdów tysięcy turystów. Często nie ma nawet znaczenia, gdzie faktycznie nakręcono zdjęcia, ani w jakim naprawdę świetle przedstawiona jest miejscowość. Wyobrażona, sztucznie wykreowana rzeczywistość ma tak fascynującą siłę przyciągania, że wielu widzów pragnie odszukać ją w realnym świecie.

W ten nie zawsze zamierzony sposób, kino staje się jednym z najskuteczniejszych narzędzi turystycznej promocji różnych krajów i miast. Na temat promocyjnych efektów filmów fabularnych brak jest w Polsce wnikliwych badań naukowych, ale obserwacje terenowe, analiza materiałów prasowych i opinie władz lokalnych nie pozostawiają wątpliwości, że zależność taka istnieje. Pozytywny wpływ na wizerunek obszaru i, co za tym idzie, wzrost zainteresowania nim turystów, mają przede wszystkim popularne seriale telewizyjne i pogodne, wzbudzające sympatię widzów, filmy, np. komedie. Tezę tę zdają się potwierdzać opisywane w ostatnich latach przypadki napływu turystów do Jeruzala (serial *Ranczo*, Baryłkiewicz 2007, www.ranczo.org), podlaskich wsi i miasteczek (komedie *U Pana Boga za piecem*, *U Pana Boga w ogródku*) czy Sandomierza (serial *Ojciec Mateusz*, Rosmanowska 2008).

Wzrastające zainteresowanie odwiedzaniem filmowych miejsc sprawiło, że polskie miasta zaczęły tworzyć specjalne fundusze, których środki przeznaczone są na dofinansowanie filmów rozgrywających się na ich terenie. Pierwszy Regionalny Fundusz Filmowy w Polsce powstał w Łodzi. W 2009 r. będzie działać ich już 8-9 (m.in. w Gdańsku, Gdyni, Katowicach, Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu), a ich budżety mają wynosić od 0,5 do 2 mln zł [www.audiowizualni.pl...]. Aby te inicjatywy przyniosły długotrwały skutek, muszą być jednak wzmocnione wieloma innymi, często tradycyjnymi działaniami promocyjnymi.

Na fali ogromnej popularności *Kodu Leonarda da Vinci* (książki i filmu) pojawiły się na polskim rynku wydawniczym stosowne przewodniki turystyczne (np. Mittelbach 2006), a nawet specjalne dzienniki podróży ze zdjęciami opatrzonymi cytatami i miejscami na notatki [*Kod Leonarda da Vinci...* 2006]. Rok później ukazał się *Filmowy przewodnik po Warszawie* [Sołtysiak 2007]. Być może jest to dopiero początek tego typu publikacji.

Szanse rozwoju turystyki literackiej i filmowej w Polsce

Prognozowanie szans rozwoju turystyki literackiej, a zwłaszcza filmowej obarczone jest dużą dozą ryzyka, gdyż te formy podróży, jak żadne inne, wykazują wysoką nieprzewidywalność i podatność na krótkotrwałą modę. Pojawienie się jakiegoś szczególnie popularnego w danym momencie dzieła wywołuje gwałtowny napływ turystów, który z czasem może jednak w ogóle zaniknąć.

Mimo to wydaje się, że tworzenie produktów turystycznych na bazie literatury i filmu ma głębokie uzasadnienie i niemałe szanse powodzenia. Współczesna turystyka to sprzedaż wakacyjnych doświadczeń, wrażeń, doznań, wewnętrznych przeżyć. A cóż może rozbudzić bardziej marzenia i zrodzić większe emocje, niż sfera kultury? Dlatego wykorzystanie literatury i filmu może być bardzo dobrym pomysłem na wykreowanie markowych produktów turystycznych. Tylko, że właśnie produktów turystycznych, czyli kompleksowych pakietów usług gwarantujących bogactwo przeżyć za określoną cenę, najbardziej brakuje w Polsce. To miasto (lub region), które jako pierwsze

przygotuje atrakcyjną ofertę tego typu, ma szansę na długo zostać liderem tej formy turystyki.

Ze względu na barierę językową i hermetyczność tematyczną polskiej literatury (w mniejszym stopniu filmu) turystyka literacko-filmowa w Polsce raczej nie ma szans na uzyskanie silnej pozycji na światowym rynku turystycznym. Po prostu polskie książki czy filmy nie są aż tak atrakcyjne dla masowego turysty zagranicznego, by przyciągać tłumy. Internetowy przewodnik po plenerach filmowych na świecie (www.movie-locations.com) wymienia tylko 7 godnych uwagi filmów w Polsce: *Kanał*, *Popiół i diament*, *Podwójne życie Weroniki*, *Trzy kolory: Niebieski i Biały*, *Lista Schindlera* i *Pianista*. Do końca lutego 2009 r. żaden z nich nie został jednak szerzej opisany i zilustrowany fotografiami.

Mimo tej niezbyt optymistycznej ogólnej konkluzji, wydaje się, że możliwe jest wykreowanie kilku produktów, które znalazłyby uznanie cudzoziemców zainteresowanych pewną niszową tematyką lub pochodzących z wybranych krajów. Mogłyby one dotyczyć np.:

- S. Lema – najpoczytniejszego polskiego pisarza, klasyka literatury science fiction,
- zagranicznych laureatów Literackiej Nagrody Nobla – G. Grassa i I. B. Singera,
- Wajdy i K. Kiesłowskiego – najbardziej znanych polskich reżyserów i ich filmów,
- plenerów słynnych zagranicznych filmów: *Listy Schindlera*, *Pianisty*, *Opowieści z Narnii*, a być może także produkcji filmowych Bollywood – hinduskiej fabryki snów, która ostatnio zainteresowała się Tatrami [Jadcak 2006].

Stolicą polskiej turystyki filmowej ma szansę stać się Łódź. Najnowsze opracowania strategiczne zakładają bowiem, że film (obok komiksu) będzie jednym z silnych wyróżników marketingu terytorialnego całego regionu [*Program rozwoju turystyki...* 2008]. Podjęte już w tym zakresie działania dowodzą, że przyszły produkt pt. „Hollyłódź” może być bardzo oryginalny i różnorodny, a przez to niezwykle atrakcyjny dla szerokiego grona potencjalnych turystów. W jego skład wchodziłyby m.in. następujące elementy:

- obiekty: „scenografia” filmu *Ziemia obiecana*: założenia fabryczno-rezydencjonalne Księży Młyn i Manufaktura, ul Piotrkowska, obiekty filmowe: Łódzkie Centrum Filmowe (d. Wytwórnia Filmów Fabularnych), Studio Małych Form Filmowych Se-ma-for, Opus Film, łódzka „Filmówka”, jedyne w Polsce Muzeum Kinematografii, Aleja Gwiazd, kawiarnia Honoratka, klub Siódemki, w przyszłości: **Centrum Filmowe Davida Lyncha, skansen scenografii filmowych**,
- wydarzenia: kilkanaście festiwali filmowych, na czele z największym na świecie festiwalem operatorskim „Camerimage”, „Dzień Reymonta”, „Dzień z Borowieckim” [Krakowiak, Włodarczyk 2009],
- szlak: miejski szlak filmowy [Krawiec 2005],
- pakiety turystyczne (imprezy): *Film City Tours* – tematyczne wycieczki po mieście prowadzone przez przewodników w strojach z epoki (np. śladami bohaterów *Ziemi obiecanej*, ew. innych „łódzkich” filmów), miejska gra fabularna,

- usługi: noclegi w apartamentach gwiazd hotelu „Grand” (J. Machulskiego, B. Tyszkiewicz, K. Jandy, D. Olbrychskiego, M. Kondrata, J. Gajosa, J. Stuhra, W. Pszoniaka i M. Potockiej), przejażdżki dorożkami, warsztaty aktorskie,
- rzeczy: paszport Lodzermenscha (karta miejska), statuetki Oscara (pamiątki turystyczne), pamiątki związane z Łodzią XIX-wieczną (woreczek z ziemią obiecaną i nasionami bawełny, „prawdziwy” łódzki rubel, weksel nie bez pokrycia), nadzwyczajne dodatki do gazet (stylizowane informatory turystyczne).

Czy Łódź wykorzysta swoją szansę, okaże się za kilka lat. A być może inne z miast posiadających literacko-filmowe mity przygotuje jeszcze atrakcyjniejszą ofertę. Nie można również wykluczyć sytuacji, że już wkrótce zupełnie nieoczekiwanie pojawi się jakieś dzieło, które szybko podbije rynek i zawładnie wyobraźnią turystów. Sukces w dziedzinie turystyki literacko-filmowej zależy bowiem w równej mierze od artystów, jak i branży turystycznej.

Bibliografia

- Barylkiewicz E.A., 2007, *Aktorzy zbierali pieniądze*, Super Express, 23.04.2007.
- Beeton S., 2005, *Film-induced Tourism*, Channel View Publications.
- Buczowska K., 2007, *O wartościach turystyki stworzonej na bazie bestsellerów autorstwa Dana Browna („Kod Leonarda da Vinci”, „Anioły i Demony”)*, [w:] M. Kazimierczak (red.), *Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie*, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.
- Buczowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF Poznań.
- Buczowska K., 2009, *Literatura podróżnicza faktu niedocenianą niszą turystyki literackiej*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 1/2009, www.turystykakulturowa.org (data dostępu: 12.01.2009).
- Butler R., 2000, *Literary tourism*, [w:] J. Jafari (red.), *Encyclopedia of tourism*, London.
- Clark S., Vazirani S., 2008, *The British Television Location Guide*, Splendid Books Limited.
- Czapińska W., 2000, *Magiczne miejsca literackiej Europy*, Wyd. „Europa”, Wrocław.
- Czerwiński H., 2000, *Leksykon sztuki filmowej (1895-2000)*, Warszawa (<http://ebuw.uw.edu.pl/Content/367/M10.htm>).
- Earl B., 2008, *Literary tourism: Constructions of value, celebrity and distinction*, *International Journal of Cultural Studies*, 11: 401-417
- Hudson S., Ritchie J.R.B., 2006, *Promoting Destinations via Film Tourism: An Empirical Identification of Supporting Marketing Initiatives*, „*Journal of Travel Research*”, Vol. 44, No. 4, 387-396.
- Busby G., Klug J., 2001, *Movie-induced tourism: The challenge of measurement and other issues*, *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 7, No. 4, 316-332.

- Jadczak Sz., 2006, *Bollywood: Tatry zagrają Kaszmir*, „Metro”, 18.01.2006 (artykuł w wersji elektronicznej: data dostępu: 03.03.2009, <http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80279,3117967.html>)
- James S., 2007, *London Film Location Guide*, Batsford Ltd.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005, *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*, PWE, Warszawa.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2009, *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*, wyd. II, PWE, Warszawa (w druku).
- Kod Leonarda da Vinci. Dziennik podróży na podstawie powieści Dana Browna*, 2006, Wydawnictwo Albatros A. Kuryłowicz & Wydawnictwo Sonia Draga, Warszawa – Katowice.
- Kraskowiak B., Włodarczyk B., 2009, „Dzień z Borowieckim” – projekt nowego produktu turystycznego Łodzi, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka – razem, ale jak?*, Wyd. WSTH w Łodzi.
- Krawiel P., 2005, *Nowy produkt turystyczny – Hollylódź*, praca licencjacka napisana w Zakładzie Turystyki WSTH w Łodzi, promotor dr A. Stasiak.
- Kudirko J., 1997, *Wilno w ich życiu, Litwa w ich twórczości, Przewodnik wileńskimi śladami wybitnych Polaków*, Wydawnictwo Polskie w Wilnie, Wilno.
- Maluśkiewicz P., 1993, *Wielkopolskim szlakiem Adama Mickiewicza*, WBP, Poznań.
- Miedzińska M., Tanaś S., 2007, *Miejsce biblioteki w turystyce kulturowej*, „Turystyka i Hotelarstwo”, nr 12, Wyd. WSTH w Łodzi.
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno.
- Mironowicz-Panek M., *Literackim szlakiem po ziemi lubelskiej*, „Gościniec” 2004, nr 1.
- Mittelbach O., 2006, *Śladami thrillerów Dana Browna. Przewodnik: Paryż, Londyn, Rosslyn, Rzym, Sewilla*, Wydawnictwo „Amber” Sp. z o.o., Warszawa.
- New Zealand Book Council (<http://www.bookcouncil.org.nz/tourism/index.html>).
- Pisarski M., 2009, *Światowy przemysł parków tematycznych*, [w:] A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka – razem, ale jak?*, Wyd. WSTH w Łodzi, Łódź.
- Program rozwoju turystyki w województwie łódzkim na lata 2007-2020*, 2008, Urząd Marszałkowski w Łodzi, PART S.A., Łódź.
- Reeves T., 2006, *The Worldwide Guide to Movie Locations*, Titan Books Ltd.
- Reeves T., 2008, *Movie London*, Titan Books Ltd.
- Rodacka M., 2003, *Specyfika i walory muzeów biograficznych w Polsce*, Turystyka i Hotelarstwo, Wyd. WSTH w Łodzi, nr 4.
- Rosmanowska M., 2008, *Ojciec Mateusz przyciąga do Sandomierza*, „Gazeta Wyborcza”, 29.12.2008 r.
- Sołtyśiak G., 2007, *Filmowy przewodnik po Warszawie*, Wyd. Muzeum Powstania Warszawskiego, Warszawa.
- Świętokrzyski Szlak Literacki*, 2007, Amistad Sp. z o.o. – Program PolskaTurystyczna.pl, Kraków.
- Szewczykowie I. i R., 2008, *Szlaki turystyczne*, Carta Blanca, Warszawa.

Utnik M.A., 2007, *Werona: śladami Romea i Julii*, (artykuł w wersji elektronicznej: <http://turystyka.gazeta.pl/Turystyka/1,81946,3908131.html>, data dostępu 19.02.2009).

Watson N.J., 2006, *The Literary Tourist, Readers and Places in Romantic and Victorian Britain*, Palgrave Macmillan.

Wyszowska I., 2008, *Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 1/2008, www.turystykakulturowa.org (data dostępu: 12.01.2009).

Zmysłony P., 2001, *Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego*, „Problemy Turystyki”, nr 1-2.

Strony internetowe:

<http://www.julietclub.com> (data dostępu: 19.02.2009)

<http://arspolona.eactive.pl/index.php?tu=463> (Międzynarodowe Targi Książki w Warszawie, data dostępu 25.02.2009)

<http://gosetjetting.com> (data dostępu: 19.02.2009)

<http://solaris.lem.pl> (serwis poświęcony twórczości S. Lema, data dostępu 19.02.2009)

http://www.audiowizualni.pl/index.php?option=com_content&task=section&id=32&Itemid=72 (Regionalne Fundusze Filmowe, data dostępu 03.03.2009)

<http://www.beskidniski.org.pl/szlaki/fredry/fredry.htm> (Międzynarodowy Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”, data dostępu 23.02.2009)

<http://www.dublinpubcrawl.com> (The Dublin Literary Pub Crawl, data dostępu 19.02.2009)

<http://www.literaturreisen.com> (data dostępu: 20.02.2009)

<http://www.londontaxitour.com> (London Taxi Tour, data dostępu: 03.03.2009)

<http://www.movie-locations.com> (The Worldwide Guide to Movie Locations, data dostępu: 03.03.2009)

<http://www.muzeumliteratury.com.pl> (Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, data dostępu 21.02.2009)

<http://www.ranczo.org> (Forum miłośników serialu „Ranczo”, data dostępu: 28.02.2009)

<http://www.shakespeare.co.uk> (Shakespeare, data dostępu: 03.03.2009)

<http://www.sierakowo.wioskitematyczne.org.pl> (Wioska Hobbitów, data dostępu 25.02.2009)

<http://www.stratford-upon-avon.co.uk> (Stratford nad Avonem, data dostępu: 03.03.2009)

<http://www.szlakliteracki.pl> (Szlak Literacki, data dostępu 19.02.2009)

<http://www.wotpi.pl/content/view/29/42/> (Warszawski Oddział Towarzystwa Polsko-Irlandzkiego, data dostępu: 20.02.2009)